

Özgün Makale

Melville'in *Yazıcı Bartleby* Romanının Varoluşçu Felsefe Bakımından Değerlendirilmesi*

An Evaluation of the Novel Bartleby, The Scrivener by Melville From the Perspective of Existential Philosophy

Metin BAL¹

Öz

Dört bölümden oluşan bu makalede Melville'in *Yazıcı Bartleby* romanı stoa felsefesinin edebiyat dünyasındaki çağdaş bir yapıtı olarak görülür. İlk bölümde Melville'in hayatının kısa bir biyografisi verilir ve *Yazıcı Bartleby* romanının felsefi önemi ortaya konulur. İkinci bölümde, stoa felsefesinin bu romanla ilişkilendirilebilecek temel öğretileri Zenon'un ve Epiktetos'un düşünceleriyle sergilenir. Üçüncü bölümde, *Yazıcı Bartleby* romanının varoluşçu felsefe bakımından bir değerlendirilmesi yapılır. Sonuç ya da dördüncü bölümde, *Duvarlar Arasında* adlı şarkıya yer verilir ve Bartleby'nin tutumundan çıkarılan on sekiz sonuç değerlendirilir.

Anahtar Kelimeler: Yazıcı Bartleby, stoa felsefesi, erdem, tercih, insan varoluşu.

Abstract

In this article -An Evaluation of the Novel *Bartleby, The Scrivener* by Melville From the Perspective of Existential Philosophy- that consists of four parts, the novel *Bartleby, The Scrivener* by Melville is seen as a contemporary work of stoic philosophy in the world of literature. In the first part a short biography of Melville's life and philosophical importance of the novel are presented. In the second part the basic doctrines of stoic philosophy that closely related to the novel are exhibited with the ideas of Zenon and Epictetus. In the third part an evaluation of the novel is made from the perspective of existential philosophy. In the fourth and the last part a place is given to the song called *Between the Walls* and eighteen outcomes drawn from Bartleby's attitude are assessed.

Keywords: Bartleby, The Scrivener, stoicism, virtue, preference, human existence.

* Makale başvuru tarihi: 18.09.2020. Makale kabul tarihi: 05.11.2020

¹ Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi, balmetin@gmail.com.

1. Giriş

Yazıcı Bartleby² öyküsünün anlatıcısı Imprimis ve onun yazarı New Yorklu Herman Melville (1 Ağustos 1819 – 28 Eylül 1891) diğer yazarların hayatını değil Bartleby'ninkini anlatmayı tercih ettiler. Öykünün anlatıcısı Imprimis, bilmediği konularda yalnızca gördüklerine sadık kalır. Bir yazıcı (kâtip, mübeyyiz) olan Bartleby ile ilgili olarak Imprimis yalnızca gördüklerini, kendi deneyimlerini aktarır. Imprimis Bartleby hakkında kendi tanıklığı dışında enformasyon verdiğinde, bunu belgeye dayandırıyor. Bu nedenle Imprimis'in okuyucuya aktardıkları bir kuşku uyandırmaz.

Bu adamın tam ve doyurucu biyografisini kaleme almak için gerekli herhangi bir malzemenin var olduğuna beni inandıramazsınız. Bu da, edebiyat açısından, onarılamaz bir eksiklik. Öyle bir adam ki Bartleby, hakkında, birincil kaynaklar dışında hiçbir şey 'şu şöyledir' diye söylenemez; ama onunla ilgili böyle kaynak da yok gibi bir şey. Şu kendi gözüm Bartleby'den ne gördüyse, hakkında bildiğim her şey de ondan ibaret. Ha, yalnız bir küçük belge var, onu da sonunda sunacağım. (Melville, 2015: 39-40)

Bartleby'nin tam ve doyurucu biyografisinin yapılamamasının nedeni onun başka hiç kimseye benzemeyen tuhaf bir kimse oluşudur. Yazarlar "tuhaf" buldukları şeyi bir konu hâline getirirler. Bu tuhaf şey hakkında yazmayı keyfi değil zorunluluk gereği yaparlar. O hâlde soralım "Yazmaya değer olan nedir?" Her kitap bir şey keşfeder, dahası icat ederse bir başyapıt olur. Hakkında hiçbir şey yazılmamış olduğunu fark ettiğiniz bir şey keşfettiniz mi? Örneğin Platon'un *Symposion* kitabı "aşk"ı keşfeder. İşte Melville de buna benzer bir şey keşfetti ve onu yazmaya değer buldu. Bartleby gibi, başka hiçbir kimseye benzemeyen bir insanı yaratan Melville'in nasıl bir hayat yaşamış olduğuna bakmak *Yazıcı Bartleby* öyküsünü anlamaya bir hazırlık olabilir. Melville'in hayatına kısaca bakalım:

Herman on bir yaşındayken 1830'da Albany Akademisi'ne gönderilir. Bir sene sonra, ailesinin ekonomik durumu kötüleşince okuldan alınır. Babasının, arkasında büyük bir borç bırakarak ölmesi üzerine Herman, New York Eyalet Bankası'nda yazıcılık işinde çalışmaya başlar. "Aile-siyle özdeşleştirilen başarısızlıklardan kendini uzaklaştırmak için soyadının sonuna 'e' ekledi."³ Şapka ve kürk dükkanında, hayvan çiftliğinde çalıştı. Muhasebecilik ve öğretmenlik yaptı. *Albany Microscope* dergisinde yazdı. Mühendislik ve haritacılık okudu. Gazete yazarı oldu. Ticaret gemisinde ve balina gemilerinde çalıştı. Bir balina gemisinde isyan çıkardığı için hapsedildi. Serbest bırakıldığında başka bir balina gemisi mürettebatına katıldı. "Bowling salonlarında kuka dizicilik, mağazalarda tezgâhtarlık yaptı."⁴ Donanmaya katılıp okyanusa açıldı. 1845'te Markiz Adaları'nda Typee yerlileriyle yaşadı. Bu serüvenini yazdığı kitap yayınevi tarafından reddedildi. Başka bir yayınevi tarafından kabul edildi. Ağabeyi Gansevoort 1846'da öldü. 1847'de Yüce Mahkeme üyesi, Lemuel Shaw'un kızı Elizabeth Shaw ile evlenince kayınpederinin desteğiyle Manhattan'a taşındı. İki oğlu, iki kızı oldu. 1851'de *Moby Dick* romanını, 1853'te *Yazıcı Bartleby* romanını yazdı. 1853-56 arasında on dört öykü kaleme aldı. 1860'ta kardeşi Thomas'ın kaptanlığındaki yelkenli gemiyle Kaliforniya'ya giderken Horn Burnu civarında uğradıkları tehlikeler

² Melville'in *Kâtip Bartleby* ya da *Yazıcı Bartleby* (1853) romanının Türkçe'de, benim gördüğüm, on dört farklı çevirisi mevcut: İletişim Yayınları, çev. Murat Belge/İtkahi Yayınları, çev. Alkım Doğan/ Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, çev. Hamdi Koç/Karabon Kitaplar, çev. Esra Damla İpekçi/Timaş Yayınları, çev. Sibel Kuşça/Helikopter Yayınları ve Can Yayınları çev. Kaya Genç/Nika Yayınevi, çev. Eda Kara/Sel Yayıncılık, çev. Utku Özmakas/Destek Yayınları, çev. Özge Gökçek/Nora Kitap, Apollon Yayıncılık ve Dost Kitabevi çev. Yusuf Eradam/Kolektif Kitap, çev. Özlem Yüksel/Zepelin Yayınevi, çev. Peren Demirel/Sia Kitap, Kırmızı Kedi Yayınevi, çev. İlnur Özdemir/Turkuvaz Kitap, çev. Esra Şimşek. Bu yazıda öykünün Murat Belge ve Alkım Doğan tarafından yapılan çevirilerine gönderme yapılacaktır.

³ "Kronoloji", Murat Belge. İçinde: Melville, 2015: 15.

⁴ "Kronoloji", Murat Belge. İçinde: Melville, 2015: 17.

nedeniyle sarsılan Melville, Panama'dan New York'a yalnız döndü. Ömrü 72 yıl sürmüş olan Melville 1862'de 43 yaşındayken, Paris'te Victor Hugo *Sefiller* romanını tamamlamıştı. Eylül ayında büyük oğlu Malcolm intihar etti. 1886'da Melville'in diğer oğlu Stanwix de öldü. Yazmaya devam eden Melville 28 Eylül 1891'de kalp kriziyle hayatını kaybetti.

Melville'in hayatının kısa bir biyografisini vermemin nedeni, birçoğumuzun olduğu gibi onun hayatının da kendi tercih etmediği şeyleri yaparak geçmiş olduğunu göstermek içindi. Başından birçok şey geçen kimseleri anlamak kolay değildir. Buna benzer olarak, burada ele alacağımız öykünün kahramanı Bartleby'nin hayatının yalnızca son durağında onunla karşılaşan çalışma arkadaşlarının onu anlayamaması da şaşırtıcı değildir. Yaşadığı tüm zorluk ve sıkıntılara rağmen Melville'in hayatında dikkate değer göz kamaştırıcı olan, asla vazgeçmeksizin yapmayı sürdürdüğü şey, yazma eylemidir. Melville her zaman, her durumda yazmayı tercih etti. Melville'in biyografisi bize şu soruyu sordurur: Her şeye rağmen sürdürmeyi tercih ettiğiniz eyleminiz nedir? Melville'in içinde yaşamayı tercih ettiği şey yazı dünyasıdır. O, gerçekler içinde hayallerle yaşar çünkü kendilerini hayallerimizde gösteren tercihlerin üzerimizdeki etkisi çok daha büyüktür.

Yazıcı Bartleby öyküsünün son sayfasına geldiğimde, kitabı bir kez daha okuma gereği duydum çünkü son sayfada Bartleby'nin geçmişiyile ilgili verilen bilgi Bartleby'nin "tercih" odaklı tutumunu anlamamıza yardımcı oluyor:

Katibin ölümünden birkaç ay sonra kulağıma gelen bir söylentiden burada bahsetmeli miyim kestiremiyorum. [...] Rapora göre Bartleby, Washington'da, Sahipsiz Mektuplar Bürosu'nda önemsiz bir memurmuş. [...] Sahibini bulmayan mektuplar! İnsana tam da ölü insanları çağırıştırıyor mu? Doğuştan ve talihsizliğinden ötürü solgun bir umutsuzluğa yazgılı bir adam düşünün. Bu adamın umutsuzluğunu iyice artırmak için, durmaksızın ölümlerin mektuplarını elden geçirip ateşe atılacak olanları ayırmaktan daha uygun bir iş düşünülebilir mi? Yılda bir kere yakılan bir araba dolusu mektup. Solgun memur kimi zaman katlanmış bir kağıttan bir yüzük çıkarır, geçirileceği parmak belki de mezarda çürümektedir; ya da aceleyle yardım için gönderilmiş bir banknot ulaşacağı kişinin imdadına yetişecekken, o kişi artık ne bir şey yiyor ne de açlık hissediyordur; umutsuzluk içinde ölenlere umut; dinmeyen felaketlerde boğularak ölenlere iyi haberler. Hayat koşuşturmacasından hızla ölüme gidiyor bu mektuplar. (Melville, 2015a: 51-52)

Yazıcı Bartleby öyküsünün sonunda yer alan bu cümleler bize, "Nasıl yaşıyoruz? Yaşamımız nasıl geçiyor? Bizim için olan şeyler bize ulaşıyor mu? Eylemlerimiz bizi istediğimiz sonuca ulaştırıyor mu? Ya da kısacası, tercihlerimizi neden erteliyoruz?" sorularını düşündürüyor. Yazıcı Bartleby öyküsünün ana fikri bana göre, "Bir kimse o nasıl olursa olsun, onu olduğu gibi kabul edebiliyor muyuz? Kendimiz başta olmak üzere, bir kimsenin kendi tercih ettiği gibi var olmasına izin verebiliyor muyuz?" sorularındır. Bu sorular felsefe tarihine, örneğin Immanuel Kant'ın (1724 - 1804) düşündüğü gibi "Ne yapmalıyım?"⁵ sorusuyla da bağlanabilir. İnsan yapabilme gücünün farkında olan bir varolandır. Eylemlerinin boşa çıkması bir kimsede düş kırıklığı ve umutsuzluğa neden olur. *Yazıcı Bartleby* öyküsünün sonunda okuyucuya hâkim olan duygular bunlardır. Takip edilecek bir yapılacaklar ya da yapmamız gerekenler listesi var mıdır? Yapmaya değer olan nedir? İnsanların ne yapmasını istiyorsunuz ya da yapılması gerekenin ne olduğu konusunda insanların sorumlulukları nelerdir? Bu sorular bir kimsenin kendisiyle ve bu kimsenin başkalarından beklentileriyle ilgilidir.

Bartleby kendi tercihlerine göre davranmayanların bağlı oldukları değerleri onların üzerinden düşüren bir kimse. Bu bakımdan onun tavrı filozofcadır çünkü bir filozof, onunla karşılaşarlarda bir "düşüş etkisi" yaratır. Bu düşüş, inandığımız şeylerin ya da mevcut değerlerimizin

5 "Ne yapmalıyım?" sorusuna modern felsefede dikkat çeken filozof Kant'tır. Bkz. Kant, 1965: A 805/B 835.

bizim üzerimizden kaymasıdır. İşte Bartleby, Imprimis üzerinde böyle bir düşünüş etkisi yaşıyor. Konu “yaşam tarzı” olduğunda, filozofta başka tür bir yaşam tarzıyla karşılaşan kimseler, bir yaşamları yokmuş gibi hissederler. İşte *Yazıcı Bartleby* öyküsündeki düşünüş bununla ilgili. Elimizdeki öykünün anlatıcısı Patron Imprimis’i bu öykü boyunca bir düşünüş içinde buluyoruz. Bu defa düşünüş doğayla, doğal bir nedenle değil bir insan nedeniyle gerçekleşiyor. Onun düşünüşüne, durduğu yerde çevresindeki her şeyi içine çeken bir sifon olan Bartleby neden oluyor. Bartleby, diğerlerinin tüm düşünce ve değerlerini, üzerinde test edebilecekleri bir mihenk taşı. O yalnızca orada duruyor ve insanlar mevcut değerleriyle Bartleby’ye temas ettikçe, bu değerler aşınıp sahiplerinin üzerinden kayıyor.

Öykünün son sayfasına kadar Bartleby hakkında bildiğimiz tek şey işini profesyonelce yapıyor olduğu ve önceki işiyle ilgili yukarıda aktardığımız belge. Imprimis Bartleby’yi görebiliyor mu? Imprimis bu göremediği şeyi ya da neyi göremediğini ve neyi gördüğünü betimlediğinde, onun bize anlattığı şeyin bir tavır, bir ilke ya da bir erdem olduğunu fark ediyoruz. Kitabın yazarını, üzerinde durmaya, anlatmaya sevk eden şey işte bu erdem.

Hukuk bürosunun patronu olan avukat Imprimis’in hayatını, tüm değerlerini, en sıradan işlerden birini yaptırmak için işe aldığı bir kimse temellerinden sarsıyor. Patron Imprimis, inanç sözcüsü biri olmasına rağmen, onun insana tümüyle duyarsız olduğunu ve kötü niyetli biri olduğunu söyleyemeyiz çünkü Imprimis Bartleby’nin durumuyla ilgili olarak öykünün sonuna kadar kendisini sorumlu hisseder. Imprimis “en kolay hayatın en iyisi olduğuna”⁶ inanan bir kimsedir. Bu konformist tutumu, Imprimis’in insani yönünü aşındırarak, onu zamanla çevresindeki kimselere karşı duyarsız hâle getirir. Diğer taraftan Imprimis “sağlam adam” olarak tanınmakla ve itaat ettiği eski patronu John Jacob Astor’un onu “sağduyu” ve “yöntem” sahibi biri olarak görmesiyle övünür. (Melville, 2015: 40) Fakat Imprimis de şimdi yanında çalışanların ona itaat ettiği gibi, geçmişteki patronu Astor’a itaat eden bir çalışandı. Bu özellikleriyle Imprimis erdemden yoksun bir hayat sürmektedir. Imprimis’in karakterinde görüldüğü gibi düşüncesiz bir duygu bencil, nankör ve sorumsuzdur. Yalnızca duygusal bir kimse olmak ya da vicdani rahatsızlık hissetmek bu insanı sıradan biri olmaktan kurtarmıyor. Oysa felsefi açıdan bakacak olursak Bartleby bize bir insanın bir “erdem” demek olduğunu gösteriyor. Erdem, kişi, onu kendisinden koparacak şeye karşı koyduğunda bu kimseyi tanımlayacak şekilde kendisini gösteren şeydir. Bir kimsenin tercihleri, onun erdemini gösterir. Başka bir deyişle, erdemi bir kimsede görünür kılan şey o kimsenin tercihleridir. *Yazıcı Bartleby* öyküsündeki düşüncelerin bağlandığı yer bir erdemi gösteriyor. Melville bir erdemi düşünerek yeni bir insan yaratmış olur. Erdem açısından bakacak olursak bir kimsenin nasıl var olduğunu ya da yok olduğunu gösterebiliriz. Bu hikayede Bartleby’nin nasıl var olduğunu, aynı zamanda nasıl yok olduğunu ya da nasıl var edildiğini ve sonra nasıl yok edildiğini görüyoruz.

Erdem konusunu düşüncenin ve insan yaşamının merkezi hâline getiren felsefe okulu Stoa’dır. Bartleby’nin tavrı onun çağdaş bir stoacı olduğunu gösteriyor. Öykünün içinde Roma Stoa Okulu’nun filozoflarından Marcus Tullius Cicero’nun⁷ (MÖ 106 - 43) adı iki defa geçiyor. (Bkz.

6 “the easiest way of life is the best” (Melville, 2002: 4).

7 Cicero, kurucusu Kıbrıslı Zenon (MÖ 334 - 263) olan stoa okulunun Yeni Stoa ya da Roma Stoası döneminin bir filozofudur. Roma Stoası’nın diğer filozofları Seneca, Aurelius, Epiktetos ve Rufus’tur. Roma tarihinin en çalkantılı döneminde yaşamış, “vatanın babası” (pater patriae) unvanına sahip avukat Cicero, Stoacı Diodotus’un derslerine katılır. “Smyrna’ya (İzmir) gelir ve burada P. Rutilius Rufus’un derslerini izler.” (s.10) Felsefeye yönelişini *De Natura Deorum*’da (1.4.7) şöyle açıklar: “Benim kamu işlerinden tamamen elimi eteğimi çektiğim ve devletimizin de tek bir adamın hükmü ve iradesine teslim olmak zorunda kaldığı bir dönemde, bu kadar ciddi ve bu kadar seçkin konuların Yunan Edebiyatında olduğu gibi Latin edebiyatında da bulunmasının ülkemizin saygınlığı ve şöhreti açısından çok önemli olduğunu düşündüğümünden her şeyden önce devletimizin yararına insanlarımızı felsefe öğretmeliyim dedim.” (s. 13) Cicero’yu felsefeye yönelten bir başka neden de çok sevdiği kızı Tullia’nın beklenmedik ölümü (MÖ 45) karşısında teselliye felsefede aramasıdır. (“Sunuş”, Çiğdem Menzilioğlu. İçinde: Cicero, 2012: 9-30)

Melville, 2015: 50, 62) Bartleby insanların ne yaptıklarını, ne yapamadıklarını ve bu yaptıkları ve yapmadıkları şeylerle nasıl kibirli bir şekilde övündüklerini ya da birbirlerini aşağılayıp yargıladıklarını izliyor. Bartleby'nin suskun tutumu, karşılaştığı kimseleri kendi değerleriyle başbaşa bırakıyor. Bartleby'nin bu tutumunun düşünce kaynağını stoacı filozofların kendi tercihleri dışında hiçbir otoriteyi tanımamalarında buluyoruz. Stoacıların temel erdemi özgür bir kimse ya da kendinin efendisi olma çabasıdır. Bartleby de öykünün içindeki on ayrı olayda⁸ ondan istenen şeylerin çoğunu, özetle “Yapmamayı tercih ederim” diyerek karşılıyor. Bartleby'nin bu sözünde felsefi bakımdan dikkat edilmesi gereken nokta onun başkasının dediğini “yapmama”sı ya da “reddetme”si değil onun doğrudan kendisine ait olan “tercih” terimidir. Tüm diğer harekete geçirici güçlerle kıyaslandığında bir kimsenin davranışlarına yön vermede ağırlıklı etkisi olan temel kılavuz tercihtir. Tercihler bir kimsenin istemediği değil istediği şeyleri dile getirir. Çalışma hayatı içindeki iş yükü sınırları içinde ya da yasanın söz konusu olduğu durumlarda tercihler değil yapılması ve yapılmaması gerekenler söz konusu olur. Bartleby'nin yasal sınırlar içindeki yapılması ve yapılmaması gerekenlerle ilgili bir derdi yoktur. Onun derdi tüm bu yasal sınırlandırmalar dışında, çoğunluğun “özel hayat” dediği, özgürlük alanıyla ilgilidir. Imprimis öykünün bir yerinde, kendisinin ve diğerlerinin Bartleby'nin iş dışındaki hayatına karışıp karışmadığı hakkında kuşku verici bir cümle kurar fakat aynı cümlede bu kuşkusundan hızla uzaklaşır: “‘Burada yalnız kalmayı tercih ederim,’ dedi Bartleby, özel hayatına zorla karışmışız gibi.” (Melville, 2015: 64)

Kalabalıklar arasındaki insanın davranışları düşünüldüğünde, her bir birey kendi tercihleri bakımından özgür olduğu için, insanın ne yapması gerektiğinden çok ne yapmaması gerektiğinden söz edilir. İnsanların, üzerinde kesinlikle ve tartışmasız anlaşmış göründükleri hatta yazılı bir yasa hâline getirdikleri şeylere bakıldığında insanın ne yapması gerektiğinden daha çok bir insanın ne yapmaması gerektiğiyle ilgili maddeler söz konusudur. Örneğin “İnsan kendisini ve başkasını öldürmemelidir”, “çalmamalıdır”, “yalan söylememelidir” vb. İnsanın nasıl olması ve ne yapması gerektiğiyle ilgili olarak inanç sözcülerinin ne dediğine baktığımızda da onların dünyasında insanın yasaklarla kuşatıldığını ve kişi fark etmeksizin tüm inananların aynı şekilde davranmasının buyurulduğunu görüyoruz. Örneğin patron Imprimis'in inancı olan Hristiyanlığa göre insan şehvet düşkün, obur, açgözlü, tembel, öfkeli, kıskanç, kendini beğenmiş ve kibirli olmamalıdır. Böylece davranışların yasayla sınırlandırıldığı durumlarda kişinin tercihleri söz konusu edilemez. Fakat bir kimsenin davranışlarına yön veren harekete geçirici güçler yasalarla sınırlı değildir. Tüm yurttaşları bağlayan yazılı yasalar dışında, kişinin özgürlük alanında herkesin uyması gereken bir yasa yoktur. Kısacası, öykünün ana fikri bir kimseye kendi yaşamı içinde daha çok onun tercihlerinin yön veriyor olduğu düşüncesidir.

2. Bartleby'nin Tutumunun Kaynağı Olarak Stoa Felsefesi Öğretisi

Şimdi Bartleby'nin tutumunun düşünce tarihindeki kökeni olan Stoa felsefesinin kurucu düşüncelerine ve Stoa filozofları arasından Bartleby'e en yakın olan Epiktetos'un öğretilerine bakalım. Stoa Okulu'nun kurucusu, Sokrates'i izleyen “erdeme göre yaşam” ilkesiyle kinik Diogenes ve Antisthenes'in ardından gelen Krates'in öğrencisi Kitionlu (Kıbrıslı) Zenon'dur (MÖ 334 - 263). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* kitabında Diogenes Laertios'un (180 - 240) aktardığına göre stoacıların öğretisi şu düşünce üzerine temellenir: “Erdemler birbirine bağlıdır ve birine sa-

⁸ “Yapmamayı tercih ederim.” (s. 49), “Karşılaştırmamayı tercih ederim.” (s. 51), “Bunu yapmamayı tercih ederim.” (s. 54), “Bakmamayı tercih ederim.” (s. 55), “Gitmemeyi tercih ederim.” (s. 56), “Söylememeyi tercih ederim.” (s. 62), “Gitmemeyi tercih ederim.” (s. 66), “Terk etmemeyi tercih ederim.” (s. 70), “Hayır, bir değişiklik yapmamayı tercih ederim.” (s. 77), “Bugün akşam yemeği yememeyi tercih ederim,” Melville, 2015: 81.

hip olan hepsine sahiptir.” (Laertios, 2010: 344) Zenon “ereği doğaya uygun yaşama olarak saptayan ilk filozoftur.” Doğaya uygun yaşamak “erdeme uygun yaşamaktır.” (Laertios, 2010: 331) Zenon’un önemli bulduğu erdemlerden biri “dostluk”tur. “Dostluk ancak, birbirlerine benzer oldukları için, erdemli insanlar arasında söz konusudur; dostlara kendimiz gibi davrandığımızı göre, dostluk yaşamla ilgili şeylerin bir tür ortaklığıdır.” (Laertios, 2010: 343) Dinlemek Zenon için başka bir erdemdir. “Daha çok dinleyelim, daha az konuşalım diye iki kulağımız ve bir ağzımız var.” Kendini beğenmişlik, böbürlenme, kibir ve gösteriş ona göre “en uygunsuz şey”lerdir. Zenon için diğer bir erdem “ölçülülük”tür. “Güzellik ölçülülüğün çiçeğidir.” (Laertios, 2010: 310) Zenon Euripides’in (MÖ 480 - 406) Yakarıcılar adlı tragedyasında anlatılan Kapaneus’un gösterişten uzak tutumunu övgüyle karşılar. Kapaneus ile ilgili daha eski bir anlatı olan Aiskhülos’un (MÖ 526 - 457) *Tebai’ye Karşı Yediler* tragedyasına göre Argos kralı Adrastos liderliğindeki Akhalar ordusunda çekilen kuraya göre Tebai’nin yedi kapısından biri olan Elektra kapısına saldıracak birliğin başında, kalkanı üzerindeki armada “Şehir uçuran” (Euripides, 2018: 21) ya da “Bu meşale kenti yıkacak” yazılı Kapaneus bulunur. (Aiskhülos, 2012: 28) Tebai kralı Eteokles Kapaneus’un karşısına Polüfontes’i çıkarır. (Aiskhülos, 2012: 29) Kapaneus savaş sırasında Zeus’un yıldırımıyla öldürülür. Kapaneus’un Zenon’u etkileyen özelliklerini Kral Adrastos anlatır: “Yaşamı büyüktü,/ zenginliğiyle hiç övünmezdi. Yoksul bir/ adamınkinden daha büyük bir kibri yoktu./ Ziyafetlere giden bir kimse olarak sevilse de,/ aza değer vermekten memnuniyet duyardı./ Çünkü midedeki yiyeceğin yararı olmadığını,/ bir ölçünün olması gerektiğini söylerdi./ Dostlarına karşı gerçekten dosttu, ister/ yanında olsun, ister yanında olmasın./ Bunların sayısı çok değildir./ Dürüst karakterliydi, dili temizdi,/ ahlaklıydı, ne sahip olduğu kölelere,/ ne de yurttaşlara boş şey söylemezdi.” (Euripides, 2018: 36)

Bartleby’yi Stoa düşünce okuluna bağlayan erdem “tercih”tir (Gr. *prohairesis*). Öykü içinde Cicero’nun adı iki defa geçiyor olsa da “tercih”i bir erdem olarak kendi düşüncesinin ilkesi yapan Stoa filozofu Epiktetos’tur (50 - 135). Grekçede “tercih” anlamına gelen “*prohairesis*” teriminin Epiktetos’a göre başka bir anlamı da “ahlak duyusu”dur. (Epiktetos, 2019: 5) Bu nedenle Epiktetos’un düşünceleri üzerinde durmanın Bartleby’yi felsefi bakımdan anlamamıza yardımcı olacağını düşünüyorum. Stoacı filozof Epiktetos’un⁹ öğretisinin özeti “Her şeyi olduğu gibi istemeyi öğrenmek”tir. (Epiktetos, 1989: 15) Epiktetos başka bir yerde bu düşüncesini şöyle ifade eder: “Gerçekleşecek olan her şeyin senin istediğin gibi olmasını arzulama, aksine her şeyin olduğu gibi olmasını iste, böylece yaşamın huzurlu olacak.” (Epiktetos, 2019: 4) Kendimizi başkalarına ne yapıyor olduğumuzla da tanıyabiliriz. Başkalarına ne yapıyor olduğumuz, onlardan daha çok bizim ne ve nasıl olduğumuzu ortaya koyar. Bir şeyi göremediğimizde, çoğu zaman onu görmek için gözümüzü ya da görmek istediğimiz şeyi “görünür” kılmak için zorlarız. Bunu, onun üzerinde çeşitli denemeler, mümkünse deneyler yaparak zorlarız. Bu, bir tür şiddet uygulamak değil midir? Bu yöntemi zaman zaman kendimizi anlamak için kendimiz üzerinde de uygularız. Gerçekten bu öyküyü okuyan bir kimse Bartleby’nin bir tür haksızlığa uğratılmış olduğunu düşünür. Bir şeyi olduğu gibi değil görmek istediğimiz gibi görmeye çalıştığımızda o şey üstünde bir tür şiddet uygulamış oluruz çünkü o şeyi olmasını istediğimiz gibi görünmeye zorlarız. Teknolojiye yön veren şey işte bu zorlamadır. Peki, bu zorlamayı insan üzerinde uyguladığımızda sonuçları ne olur? İnsanları tercihlerinden ya da istedikleri gibi olmaktan alıkoyan şey işte bu şiddettir. Çoğunlukla istemedikleri şeyleri yapan kimseler, onlara gösterilenleri öğrenmiş olmadıkları gibi, ne istediklerini de bilemezler. Bu durum onların duygudan ve düşünceden yoksun oldukları anlamına gelmez. Yalnızca “tercih” denilen şeyden epey uzaklaşmış olduklarını gösterir.

⁹ Stoacı Roma İmparatoru “Marcus Aurelius’un öğretmenlerinden biri olan Herodes Atticus Epiktetos’un Stoacıların en büyüğü olduğunu söylemiştir.” (s. x) (“Sunuş”, Cengiz Çevik. İçinde: Epiktetos, 2019: vii- xix)

Epiktetos'a göre kendi tercihinden uzaklaşmış bir kimse karşılaştığı sorunlarda konuyu uygun yerinden tutacak yetenekten yoksun kalır. Böylece Epiktetos'a göre "erdem" konunun tutulabilir kulpudur. Epiktetos'un bu konudaki kitabının adı "elle tutulan", "kulp", "el kitabı", "rehber", "araç"¹⁰, "medium" anlamına gelen *Enkheiridion*'dur¹¹. Epiktetos: "Her şeyin iki kulpu vardır, birinden tutman, diğerinden tutmaman gerekir. Kardeşin sana yanlış bir davranışta bulunuyorsa, onun yanlış davrandığı kulpundan tutma." (Epiktetos, 2019: 21) Epiktetos'un erdemli olmayı öneren öğretisinin amacı "kendinin efendisi" ve "özgür bir insan olmak"tır. Bu erdemlere sahip olmak dışında olduğun şeylerin bir değeri yoktur. "Sadece özgür bir insan olmayı isteyeceksin. Bunun tek bir yolu var, o da sana bağlı olmayan şeyleri küçümsemendir." (Epiktetos, 2019: 8)

Epiktetos'a göre şeyler ikiye ayrılır: Bize bağlı olan şeyler ve bize bağlı olmayan şeyler. Eylemimizle belirlenen şeyler bize bağlıdır. Eylemimizle belirlenmeyen "bedenimiz, mal varlığımız, ünümüz, makamımız" vb. bize bağlı değildir. "Bize bağlı olan şeyler doğası gereği özgür, engellenmemiş ve durdurulmamış karakterdedir." (Epiktetos, 2019: 1) "Özgür olmak isteyen biri başkalarına bağlı olan bir şeyi ne istesin ne de ondan kaçsın, aksi hâlde köle olması kaçınılmazdır." (Epiktetos, 2019: 6) Bize bağlı olmayan şeyler Epiktetos'a göre gerçek olarak kabul edilmemelidir. Kendisine bağlı olmayan şeyler karşısında bir kimse şöyle diyebilmelidir: "Bu görünümün benim için hiçbir değeri yok." (Epiktetos, 2019: 2) Önceki stoacılar gibi Epiktetos da gösterişi ve kibirli tutumu reddeder: "Sana ait olmayan üstünlükle övünme." (Epiktetos, 2019: 4) Peki bir kimse kendisine bağlı olmayan şeyler konusunda zarara uğruyorsa ne yapmalıdır? Direnmelidir. Direnmek, dayanmak ya da katlanmak Epiktetos'a göre bir erdemdir. Direnen bir kimse, gösterdiği bu dayanma gücüyle görünümünün onu sürüklemesine izin vermeyecektir: "Güzel bir adam ya da kadın görürsen, direnme gücünün kendini tutmak olduğunu fark edeceksin. Büyük bir sıkıntı yaşadığında, gücünün dayanmak olduğunu fark edeceksin." (Epiktetos, 2019: 5) Bir kimsenin kendisine bağlı olmayan şeylere karşı gösterdiği direnme erdeminin adı "kayıtsızlık"tır. Epiktetos "kayıtsızlık" erdemini şöyle dile getiriyor: "Çoğu zaman sessiz ol, sadece gerekli şeyleri birkaç kelimeyle dile getir, ama bu nadiren olsun." (Epiktetos, 2019: 16) "İlerleme kaydetmek istiyorsan, dışsal unsurlara karşı hissiz ve algısı kapalı biriymiş gibi düşünülme izin ver." (Epiktetos, 2019: 6)

Epiktetos karşılaştığı durumda ne yapacağını bilmeyen birine erdemli kimselerin davranışlarına bakmasını önerir: "Böyle bir durumda Sokrates veya Zenon ne yapardı?" (Epiktetos, 2019: 18) Başlarına gelen kötü şeylerden yakınmamak Stoacıların belirgin bir özelliğidir. Sıradan insanlar buna "sabır" derler. Zenon: "Deniz kazası geçirdiğim zaman, iyi bir yolculuk yapmış oldum." (Laertios, 2010: 304) Epiktetos'un göz kamaştırıcı düşüncesi olumsuzluğun ve kötülüğün fikirlerde olduğuna işaret ettiği cümlesinde bulunur: "İnsanı rahatsız eden şeyler değil, o şeylerle ilgili fikirleridir. Örneğin ölüm korkutucu değildir. [...] buna karşın ölümün korkutucu bir şey olduğu fikrinin kendisi korkutucudur." (Epiktetos, 2019: 3) Bir kimseyi rahatsız eden şey "yaşanan olay değil [...] olayla ilgili kanaatidir." (Epiktetos, 2019: 7) Şeylerle değil fikirlerle ilgilenen bir kimse konunun elle tutulur kulpunu bulmuş sayılır. Örneğin "Topallık bacağına engeldir, ahlak duyusuna [Gr. *prohairesis*, "tercih"] değil." (Epiktetos, 2019: 4-5) Başına bir şey gelen kimse onun kendisinin değil başka bir şeyin engelle karşılaştığını görecektir. Kişinin kendisinin izni olmaksızın ona kimse zarar veremez. "Sen sadece sana zarar verildiğini düşündüğünde zarar verilmiş olacaksın." (Epiktetos, 2019: 14) Örneğin Grek mitolojisinde Polyneikes ile Eteokles'i birbirine düşman eden şey onların ne olduğu değil, onların krallık yetkisinin güzel olduğu

¹⁰ "Sunuş", Cengiz Çevik (İçinde: Epiktetos, 2019: xv)

¹¹ Epiktetos'un öğretisini, onun öğrencisi Lucius Flavius Arrianus (86 - 160) *Diatribai* ve *Enkheiridion* adlı iki kitapta kaydedip aktarır.

yönündeki kanaatleriydi. Şeylerle değil fikirlerle ilgilenmemiz gerektiğini öneren Epiktetos için erdemli bir yaşam düşünceye dayanarak sürdürülenidir: “Her durumda filozof olmak seni mutlu etsin; dahası birine filozof görünmek istiyorsan, kendine görün, bu yeterli olacak.” (Epiktetos, 2019: 9) Erdemli bir kimse “tam iyileşmemiş bir hasta gibi hareket eder. [...] Kendini tetikte bekleyen düşmana karşıymış gibi kendine karşı korur.” (Epiktetos, 2019: 23)

Epiktetos “kaybetmek” terimini “geri vermek” terimiyle değiştirir. Böylece Epiktetos sahip olmayı bir değer olmaktan düşürür: “Sana başkası bir şey verdiğinde, yolcuların hanlara baktığı gibi, sen de o şey sana ait değilmiş gibi bak.” (Epiktetos, 2019: 5) *Bartleby*’de gördüğümüz iç huzurun kaynağı Epiktetos’un şu cümlesinde açıklanıyor: “Açlıktan ölmek ve bu sayede üzüntüden ve korkudan kurtulmak bolluk içinde yozlaşarak yaşamaktan iyidir.” (Epiktetos, 2019: 5) Bu tutumuyla “krallar ve danışmanlarla birlikte”¹² görünen *Bartleby*’nin yaptığı şey Epiktetos’un şu cümlesinde anlatılır: “Kendini elindeki gücü kullanmaya alıştı.” (Epiktetos, 2019: 6) Epiktetos yaşamı bir şölen havasında sürdürmeyi öneriyor. Erdemin en yüksek noktası payına düşeni de almamaktır. Böylece “sadece tanrıların şölenini değil, onların kuralını da paylaşmış olacaksın.” (Epiktetos, 2019: 7)

Epiktetos’un üzerinde durduğu başka bir erdem de “sınırını aşan bir şeyi amaçlamama” erdemidir. (Epiktetos, 2019: 9) İnsana kendi sınırlarını hatırlatan şey “ölüm” düşüncesidir. “Gücünü aşan bir rol üstlenirsen hem bu rolle kendini rezil edersin hem de başarıyla üstlenebileceğin başka bir rolü kaçırmış olursun.” (Epiktetos, 2019: 20) Söz söyleme konusunda da gösteriştenden uzak durulmalıdır. “Sıradan insanlara felsefi ilkelerini gösterme, bırak, onlar ilkeler öğütüldüğünde çıkan sonuçları görsünler.” (Epiktetos, 2019: 23) Sözleriyle değil eylemleriyle düşüncesini sergileyen kimse daha güvenilir ve etkilidir. “Sokrates’in gösteriş izlenimini nasıl yok ettiğini hatırla, [...] kendisine aldırış edilmemesini önemsemedi.” (Epiktetos, 2019: 22) Yukarıda sıraladığımız tüm bu erdemler Epiktetos’a göre “yönetici ilkeler”dir. Bunları yaralamamaya dikkat edilmelidir. “Nasıl ki yürürken bir dikene basmamaya veya bileğini burkmamaya dikkat ediyorsan, aynı şekilde yönetici ilkeni yaralamamaya da dikkat et.” (Epiktetos, 2019: 21)

3. Yazıcı *Bartleby* Öyküsünün Varoluş Felsefesi Bakımdan Çözümlemesi

Melville *Yazıcı Bartleby* öyküsünde, insanların kendilerini adalet, cömertlik, anlayış, akli başındalık, cesaret, yüce gönüllülük vb. erdemlerden uzaklaştıran bir etken olarak kendi bedenlerinin fiziksel ve psikolojik durumlarını sorumlu tuttıklarını ve buna inanarak kendilerini erdeme ilişkin olarak sorumsuzlaştırdıklarını gösteriyor. Öykünün kahramanı *Bartleby* dışında, öyküdeki diğer karakterler olan Hindi (Turkey), Kısaç (Nippers ya da Kerpeten) ve Zencefil (Ginger ya da Kurabiye) hakkındaki gözlemlerini aktarırken *Imprimis*, onların fiziksel koşullarının sonucu olan psikolojileriyle harekete geçtiklerini fark ediyor.

İleri yaşlı bir kimse olan Hindi, yemek saatinden sonra çok sinirli bir kimseye dönüşür ve tutulduğu “öfke nöbeti”yle (s. 42) Hindi’nin “iş yapma yeteneği” “arızaya uğradığı devreye” girer. (Melville, 2015: 43) “Yanardöner” (s. 48) biri olan Hindi’nin üzerine “garip, ateşli, telaşlı ve esirikli bir çalışkanlık” basıyor, böylece çoğalttığı hukuki belgelere zarar veriyordu. (Melville, 2015: 43) Hindi bedensel koşullarına öyle yenik düşüyordu ki sonunda “hakaretimiz [küstah] olabiliyordu.” (Melville, 2015: 43) Henüz yirmi beş yaşında ve korsan görünüşlü olan Kısaç’ın ruh durumunu hırs ve “hazımsızlıktan kaynaklanan asabiyet” belirler. (Melville, 2002: 13) Ne istediğini bilmeyen bir kimse olan Kısaç’ın hazımsızlığı onda “asabi bir alınganlık” ve “sırttan bir sinirlilik” yaratıyordu. (Melville, 2015: 44) “Ağzı bozukluk” ve “sürekli bir hoşnutsuzluk”

12 “Eski Ahit, “Eyüp”, 3:14, - çn.” (Melville, 2015a: 51)

(Melville, 2015: 44) Kısaç’a hâkim ruh durumlarıdır. Hindi gibi Kısaç da “saldırgan öfkeleri” (s. 48) olmasına rağmen Imprimis için “çok faydalı bir adamdı.” (Melville, 2015: 45) “Yazısı iyiydi, işlekti; niyet edinince pekala kibar bir adam olurdu. Bundan başka her zaman kılığı kıyafeti düzgün olur, bu da benim işyerime iyi bir hava verirdi.” (Melville, 2015: 45) Zencefil ise on iki yaşında bir oğlan çocuğudur. Kendisini “avukat koltuğunda görmek gibi bir ihtirası [*ambition*, s. 8] vardı.” (Melville, 2015: 46) Hindi, Kısaç ve Zencefil’in davranışlarını fiziksel özelliklerinin belirlemesi öyle belirgindir ki, onlar, bedensel varlıklarının belirlediği karakterlerine göre adlandırılmışlardır. “Ad değil lakaptı; adamlarım bu lakapları birbirlerine takmıştı çünkü görünüşlerine, kişiliklerine uygun geldikleri düşünülüyordu.” (Melville, 2015: 42)

Şimdi gelelim Imprimis’e. Imprimis ne kadar aksini söylerse söylesin onun da davranışlarına son noktada yön veren şey, yukarıda anlattığımız üç çalışaninkinden farksızdı çünkü nihayetinde öfkesine, dürtülerine ve kişisel çıkarlarına yenik düşecekti. Imprimis: “Ben öyle sık sık sinirlenmem. Hele bana karşı yapılmış haksızlıklar karşısında öfke nöbetlerine kapıldığım pek az görülmüştür,” (Melville, 2015: 41) demesine rağmen, Bartleby karşısında öfkesine, dürtülerine ve kişisel çıkarlarına öncelik vererek bu sözünü çürütüyor. Imprimis Bartleby’ye karşı yapmaktan kaçınacağı şeyleri de söylemişti: “Buradan atacak olursam, büyük bir ihtimalle benim kadar hoşgörülü olmayan bir işverene çatar, orada kaba bir muameleye uğrar, hatta aç kalmaya kadar varabilir bu süreç.” (Melville, 2015: 54) Fakat öykü ilerledikçe Imprimis’in kendi kendine verdiği söze sadık kalmadığını görüyoruz. Imprimis’i birtakım zamanlarda, onun inançları ve duygularına karşı da olsalar, “dürtüler”i harekete geçiriyor. Imprimis şöyle diyor: “Beni kaderime iten bazı ek dürtüler hissediyordum.” (Melville, 2015: 55) Imprimis davranışlarının nedenini dürtülere yükleyerek sorumluluğunu devrediyor, başka bir deyişle, kendisini sorumsuzlaştırıyor. Çok geçmeden içindeki “kötü itki”nin buyruğuna giren (Melville, 2015: 54) Imprimis, kendi deyimiyle, “kör inad”ının kurbanı olur. (Melville, 2015: 55) Imprimis bu yenilgisini Hindi’nin öne sürdüğü mazaretlerle gerekçelendirip haklı göstermeye çalışır. Hindi öfke nöbetlerini ve bu nedenle yaptığı hataları fiziksel bir özelliğine, yaşlılığına yükleyerek kendisinin maruz görülmesini ister: “Şu saçıma bakın. Yaşlanıyorum. Bu ağarmış saça karşı –sıcak bir öğle sonrasında– bir iki lekenin o kadar hükmü olmamalı.” (Melville, 2015: 43) Imprimis kendi sorumsuzluğunu da haklı çıkaran bir gerekçe olarak kabul ettiği Hindi’nin bu savunmasını “dayanışma duygusu”na (*fellow-feeling*, Melville, 2002: 7) bir “çağrı” olarak değerlendirir (Melville, 2015: 44). Sonuç olarak Hindi, Kısaç, Zencefil ve Imprimis fiziksel özelliklerine ve hırslarına yenik düşmüş kimselerdir. Oysa insanın belirli bir doğası yoktur çünkü insan kendi doğasını kendisi yaratabilen bir varolandır. Bir kimsenin diğer kimselerden farkını oluşturma imkânı onun geliştirdiği erdemlerdir. Burada görüldüğü gibi Hindi, Kısaç, Zencefil ve Imprimis kendi bedensel arzuları ve duyguları üzerinde egemen olamayan, erdemden yoksun kimselerdir.

Imprimis’e göre Bartleby “soluk ve düzgün, acınacak derecede saygıdeğer, çaresiz derecede yalnız”, “serinkanlı görünen”, “sessiz” biridir (Melville, 2015: 48). İşini profesyonelce ve kusursuz yapan Bartleby “gece gündüz (s.48) [...] makine gibi çalışıyordu.” (Melville, 2015: 49) Bartleby’i harekete geçiren şey hiçbir zaman dürtüleri, bedeni, doğal şeyler ya da fiziki koşullar değil. Kendi düşüncesi dışında hiçbir şey onu harekete geçirmez. Imprimis, Bartleby’yi harekete geçiren şeyin ne olduğunu merak eder. Imprimis kendisinden bir türlü cevap alamadığı Bartleby’nin içinde, kendisinininkine benzer bir “öfke kıvılcımı” (Melville, 2015: 54) çakmaya çalışır, kendisine “isyan edilsin” (Melville, 2015: 55) ister fakat Bartleby’nin sakinliğini koruyor olduğunu gördükçe deliye döner. Bartleby fiziksel yönden çok güçsüz olmasına rağmen onun düşüncesini bedensel koşulları belirlemiyor. Dahası Bartleby’nin son tercihini ifade ettiği “Bugün akşam yemeği yememeyi tercih ederim.” (Melville, 2015: 81) sözü onun erdemli bir yaşamı bedensel arzularından

hatta yerine getirilmesi zorunlu görülen ihtiyaçlardan üstün tuttuğunu kanıtıyor. Imprimis'e göre onun yenilgisinin nedeni Bartleby'nin reddedici tutumudur. Oysa Bartleby yalnızca tercih hakkını kullanıyor.

Imprimis'in hukuk bürosundaki en rutin iş, hukuki belgelerin beyaza çekilmesi ya da kopyalanarak çoğaltılmasıdır. Imprimis'e göre "Hukuki belgeleri çoğaltmak" "kupkuru, boğucu" (Melville, 2015: 47) "çok sıkıcı, bıktırıcı, uyuşukluk getiren bir iştir." (Melville, 2015: 49) "Her yazıcı, kendi yazdığı kopyaları aslıyla karşılaştırır, tashih eder." (Melville, 2015: 50) Fakat Bartleby işini en profesyonel şekilde yerine getirdiğini düşündüğü için böyle bir karşılaştırmaya gerek duymaz. Imprimis'in kopyaları orijinaliyle karşılaştırma ricası Bartleby'nin iş yükü sınırları dışında yer alır. Imprimis iş yükü dışındaki taleplerinin itirazsız yerine getirilmesine o kadar alışmış ki Bartleby'nin "Yapmamayı tercih ederim." (Melville, 2015: 49) sözünü ilk duyduğunda anlamlandıramıyor ve şöyle düşünüyor: "İlk aklıma gelen kulağımın beni yanılttığını ya da Bartleby'nin sözümü tamamen yanlış anladığı oldu." (Melville, 2015: 50) Bartleby'den iş yükü sınırları dışında istediği şeyi Imprimis "talebim" (Melville, 2015: 49) ya da İngilizcesiyle "my request" (Melville, 2002: 11) olarak adlandırıyor. İşte bu noktayı gözden kaçırmamak gerekir. Bartleby'den aldığı bu olumsuz cevap üzerine düşündüğünde Bartleby'nin haksız olmadığını farkına varacak olan Imprimis, öykünün biraz ilerisinde, Bartleby'nin "dürüstlüğü"nü, "aşırı derecede kuralcı" olmasını (s. 58) "düzenliliği"ni, "kesintisiz çalışkanlığını" ve "ne olursa olsun halini tavrını değiştirmemesi"ni takdir ettiğini açıkça dile getirir (Melville, 2015: 57). Bu nedenle Bartleby'ye karşı zorlayıcı herhangi bir müdahâlenin uygun olmayacağını bildiği için şöyle der: "Bu durumda bunu yapmak, Paris işi alçıdan Cicero büstümü kapı dışarı etmek gibi bir şey olacaktı." (Melville, 2015: 50) Imprimis Bartleby'nin reddini haklı buluyor çünkü onun sorumlu olduğu iş yükünü profesyonelce yaptığının farkındadır.

Imprimis'in Bartleby dışında çalıştırdığı kimseler olan Hindi, Kıskaç ve Zencefil'in diğer bir ortak özellikleri ise hürmetkar ve emirkulu (*deferential*) olmaları ve Imprimis'in onları görmek istediği gibi görünmeyi tercih etmeleridir. Bu özellikleriyle kendilerini onaylanabilir, kabul edilebilir modellere indirgemiş durumdadırlar. Hindi, patronu Imprimis'le konuşmaya her defasında bir itaat cümlesi kurarak başlar: "Affınıza mağruren, efendim."¹³ (Melville, 2015: 43) Kendi talepleri karşısında bunları yerine getirmek için kul köle olan kimseleri görmekten kim hoşlanmaz? Dahası, başkasının taleplerini sorgusuzca yerine getiren kimseler sonuçta "yardımseverlik" övgüsüyle takdir edileceklerini düşünerek bu durumdan memnundurlar. Örneğin Hindi'nin tüm olumsuzluklarına rağmen Imprimis'in onun hakkındaki son kararı: "Benim için son derece değerli bir adamdı." Çünkü Imprimis Hindi'nin iş yükü dışında olan şeyler konusundaki itaatini beğeniyordu (Melville, 2015: 43). Bu nedenle Hindi'nin "kaçıklıklarına göz yumuyordum"¹⁴ diyor (Melville, 2015: 43). Bartleby'nin patronun her isteğine itaat eden diğer dört meslektaşından onu ayıran özelliği işte burada gözümüze çarpar. Bunun adına "zapt edilemezlik", "kuşatılabilirlik", "umursamazlık", "aldırmazlık" ya da bağımsızlık (*immunity, impregnability*) erdemi diyebiliriz. Stoa felsefesinde etkilenmemeye ya da kayıtsızlık (Gr. *apatheia*) olarak adlandırılan bu erdem bir kimseyi "sükunet"e ya da "ruh dinginliği"ne (Gr. *ataraxia*) ulaştırır. Bartleby bu apatetik özelliğiyle içsel özgürlüğe sahip bir kimse olarak bize şunu sorduruyor: Yapmamayı bir tercih olmaktan çıkararak şey ne oldu? Bu özelliğiyle Bartleby diğerlerine mükabele etmez ya da karşılık vermez çünkü onu eyleme geçiren ilkeler farklıdır. Bartleby'nin başka bir erdemi listelenmezlik ya da kaydedilemezliktir. Çevresindeki kimselerin birbirlerini tanıma kriterleri Bartleby söz konusu olduğunda geçerliliklerini yitiriyor. Onun hayatı kaydedilemez, tescilsiz ya da

¹³ "With submission, sir." (Melville, 2002: 6)

¹⁴ "I was willing to overlook his eccentricities." (Melville, 2002: 6)

taahhütsüzdür. Soralım: Bir kimseyi kaydetmek için ondan neler isterdiniz? Mevcut kayıt sisteminde bir kimse diğerinin yerini alabilir. Bu koşullarda bir kimse diğer kimsenin yerini doldurabilir. İnanç sözcülerinin kayıt altına aldığı peygamberlerin bile sahtesi çıkmıştır. Bartleby bir peygamberden daha kutsal bir varlık, çünkü onda “erdem” denilen başka bir şey var. “Erdem” bir kimsenin taklit edilemez özelliğidir. Bartleby “normal insan” soyunu yeniden üreten değerlerin bir damızlığı olmayı reddederek “normal insan” soyunun sonunu getiriyor. Bartleby bunu o kimseleri sessizce derinden dönüştürüp yaşam tarzlarını iptal ederek yapıyor. Bartleby Stoa filozoflarının her birinde ortak olan “cesaret ve onurlu bir şekilde ölme erdemleri” yle¹⁵ göz kamaştırıcı bir tutum sergiliyor.

Imprimis’i erdemli bir kimse olmaktan alıkoyan, yukarıda sözünü ettiğimiz özelliklerinden daha düşündürücü olan başka bir kusuru var. O da şudur ki Imprimis kendisini yalnızca doğadan olan şeylere değil, örneğin Tanrı gibi, dünyevi olmayan şeylere dayandırarak da harekete geçen bir kimsedir. Imprimis, kendi düşüncesine göre, önce zayıf ve güçsüz düşürdüğü Bartleby’yi hemen ardından kendisini Tanrı’nın vaad ettiği cennete ulaştıracağına inandığı yolda döşenmiş bir kaldırım taşı olarak kullanır. Fakat Imprimis’in Bartleby üzerinde sınıdığı inanç boşa çıkar. Bu durumu Imprimis şöyle betimliyor: “Gördüğüm şeyler o seferlik kiliseye gitmekten alıkoydu beni.” (Melville, 2015: 61-62) İnanç sözcüleri, Imprimis’in durumunda olduğu gibi, Tanrı’nın onları fark etmesi için ellerinden geleni yaparlar. Onlar, en kötü ihtimalle, öykünün sonunda Imprimis’in Bartleby’yi kapatıldığı cezaevinin avlusunda ziyaret ettiği gibi, yok ettikleri kimsenin mezarını sürekli ziyaret ederek sonsuza kadar Tanrı’nın dikkatini çekmek istedikleri bir gösteri yaparlar. Sonuçta inanç sözcüleri kendi inançlarıyla var ettikleri şeyi kendi davranışlarıyla yok ederler. Yakından bakacak olursanız, Imprimis Bartleby karşısında dürüst davranamayarak erdemleri görmezlikten geliyor. Buna rağmen gözlerini oyduğu Tanrı’nın onu görmesini ve takdir etmesini istemekten vazgeçmiyor. Diğer taraftan, Bartleby’nin yaklaşımı kutsal değerinin yüzü kaynaklı olduğunu ve yaşayan tikel varolan bir kimsenin tavırlarına bağlı olduğunu gösteriyor. Bir kimseyi anlamak için onu olaylar içine sokmamız gerekir. İnsanlar kendi tanrılarını böyle yaratmışlardır. Çoktanrılı inançlarda bunun böyle olduğu daha açık görülür. Dikkatli bakıp tek tek incelenirse her tanrının bir erdeme karşılık geldiği görülür. Bir tanrı başka bir erdem icat edildiği yeni bir insandır. Pagan bir toplumda yaşayan insanlar arasında yaşamış olsaydı Bartleby’nin başka bir tanrı olduğunu düşünenlerle karşılaşacaktık. Bartleby Imprimis’in kutsalını iptal ederek, kendisiyle birlikte yeni bir kutsal yaratıyor. Mevcut inancınız boşa çıkıyorsa, karşınıza başka bir erdemle yeni bir insan dikilmiş olmalı. Öyküyü bu perspektiften okuyunca gerçekten de Bartleby tanrı gibi görünüyor. O çok güçlü, sarsılmaz, kararlı, disiplinli, dürüst ve başka hiçbir şeye ihtiyacı yok. Imprimis Bartleby’nin yarattığı bu dünyevi kutsal konumu bir tapınak olarak görür ve Bartleby’nin durduğu bu yeri “inziva makamı” (*the hermitage*) olarak adlandırır (Melville, 2015: 53). Bartleby işlerini tamamladıktan sonra yüzünü duvara dönmüş bir şekilde uzun uzun dikiliyordu. Imprimis onun bu davranışına “ölü duvar dalıp gitmeleri” adını vermişti (Melville, 2015: 61). Imprimis sefil bir yalnızlık içinde, yoksul ve yapayalnız bir kimse olarak düşündüğü Bartleby’nin bu durumundan dehşet duyar. Bu haliyle Imprimis Bartleby’i ressam John Vanderlyn’in bir yapıtında betimlediği Kartaca’nın yıkıntuları arasında düşünen Marius’a benzetir. “Yıkılmış bir tapınağın ayakta kalmış son sütunu gibi, [...] dilsiz ve yalnız, duruyordu öyle.” (Melville, 2015: 67) İnanıcı gereği herkesi “Adem’in oğulları” olarak tanıyan Imprimis’i Bartleby’nin bu durumu “melankoli”ye sürüklüyor ve derin “bir kasvetin içine” çekiyordu (Melville, 2015: 59). Imprimis kutsalın nitelikleriyle ilgili özellikleri Bartleby’de görüyor

15 “Sunuş”, Cengiz Çevik. (İçinde: Epiktetos, 2019: xii)

olmasına hatta dile getiriyor olmasına rağmen Bartleby'nin bu durumunu değiştirmeye çalışıyor. Dahası, bir süre sonra onu düzeltemeyeceği inancına varıp acıma duygusuyla hareket ediyor.

Bartleby'nin davranışlarının kendisini dikkate almadığını gözlemleyen Imprimis bundan rahatsızlık duyuyordu. “Ben konuşurken o bana bakmıyordu, otururken arkamda ve yirmi santim kadar tepemde kalan Cicero büstüne dikmişti gözünü.” (Melville, 2015: 62) Bartleby nereye bakacağını ve nerede bulunduğunu bilen bir kimsedir: “Nerede olduğumu biliyorum.” (Melville, 2015: 80) Bir işyerinde çalışanlar patronla ilgili olmak zorunda mıdır? Çalışanın sorumluluğu yalnızca kendisine düşen iş yükünü yerine getirmektir. Imprimis Bartleby'nin en başta işe alınırken kabul ettiği iş yükü dışındaki “görevlendirmeyi tercih etmeyeceğini” kendi kendisine kabul etmesine ve onun tutumunu “pasif direniş”¹⁶ olarak adlandırmasına rağmen bu taleplerini sürdürmeyi devam ettirir (Melville, 2015: 56). Sorumluluklarını profesyonel şekilde yerine getiren Bartleby iş yükü sınırları dışına çıkan ricaları kabul etmedikçe, patron Imprimis'in gereksiz yere ne yapacağını şaşırdığını ve kendisini üzüntüye gark ettiğini görüyoruz. Bir inanç sözcüsü olan patron Imprimis tanrısal emri hatırlar: “Size birbirinizi seviniz diye yeni bir emir veriyorum, birbirinizi seviniz.” (Melville, 2015: 71) Hristiyanlığın şartlarından biri olan “hayırseverlik” yasasını uygulayan Imprimis dini inancının gereği olan bu şartlarla “sıradan çıkar dürtüsü”nü aşırıp “insansever” bir kimse olabileceğini düşünür ve ne olursa olsun Bartleby'yi “hoş görmek” gerektiği sonucuna varır (Melville, 2015: 71). Dini inancına referansla Imprimis Bartleby'yi yardıma muhtaç biri olarak düşünür ve en sonunda Bartleby istememesine rağmen ona zorla yardımda bulunur ve bu zorla yapılan yardım patronun zararına olur. Bir kimseyi “Hayır!” demeye zorlamak ona yapılan bir haksızlık değil midir? Sonuçta patron Imprimis kendi yardımıyla kepaze durumuna düşer. Imprimis Tanrı'nın ona inanan yaratıklarına buyurduğu gibi davranmış fakat hüsrana uğramıştır. Önce Bartleby'yi hoşgörmüş sonra acımış, merhamet etmiş ve bunu işte o kutsal yardım izlemiştir. Fakat Imprimis'in kutsal olduğuna inandığı bu değer lanetli bir şeye dönüşmüştür çünkü hem Bartleby hem de daha kronik bir şekilde patronun bu özel durumu, yüreği ve inancı arasındaki çatışmalar umutsuz bir vakaya, dermansız bir hastalığa evrilmiştir. Görüldüğü gibi bu durumda dinî inanç boşa çıkmıştır. Tanrı'ya ona dayandırdığı kutsallarını arkasına alarak ilerleyen Imprimis'i hüsrana uğratan bu durum şu soruyu düşündürüyor: Acıma ve bunu izleyen hoşgörü ve yardım davranışı bir kimseyle bağ kurabilmemizi sağlar mı?

Bartleby'nin tercihlerle yönlendirdiği tutumu Imprimis'in yalnızca inancını değil alışık olduğu dili de aşındırarak yok eder çünkü Bartleby çevresindekilerin dilini, hiçbir şey yapmadan değiştirir. Imprimis Bartleby'nin kullandığı dili, alışık olduğu çalışma ortamını bozan bulaşıcı bir hastalık olarak değerlendirir. Düşünceyi eğer doğal bir şey olarak kabul edecek olursak, onun doğal tek yönünün bulaşıcı bir şey olduğunu söylemek gerekir. Gerçekten de Bartleby'nin kullandığı dil farkına varmaksızın diğerlerine bulaşır. Bu bulaşma belirtisini ilkin Imprimis'in kullandığı sözcüklerde saptayabiliriz: “Kısaç Bey şimdilik bizi yalnız bırakmanızı tercih edeceğim.” (Melville, 2015: 63) Hindi: “Bartleby'yi düşünüyordum, [...] her gün şöyle yarım litre iyi kıvamda bira içmeyi tercih etse, her şey yoluna girebilir.” (Melville, 2015: 64) Kısaç “evraklardan birinin mavi kağıda mı, beyaz kağıda mı çekilmesini tercih ettiğimi sordu.” (Melville, 2015: 64) Bu ifadelerde görüldüğü gibi Imprimis, Hindi ve Kısaç “tercih” kelimesini “farkında olmadan” kullanmaya başlamışlardı (Melville, 2015: 64). Imprimis'in yitirdiği şeylerden en can alıcı olanı insani duyarlılığıdır. Imprimis insani duyarlılığını hayatın zorlukları içinde sürdüremez hâle gelir. İlk başlarda gösterdiği insani duyarlılığı kısa bir süre sonra yitirdiğini Imprimis şu cümlesiyle itiraf eder: “İşimin getirdiği zorunluluklar başka her şeyi belirlemeye başladı.” (Melville, 2015: 66) Imprimis, nihayetinde, insani duyarlılığı pahasına “mesleki itibar”ını tüm diğer değerlerin üstünde tutar (Melville, 2015: 73).

¹⁶ “a passive resistance” (Melville, 2002: 13)

Imprimis, Hindi, Kısaç ve Zencefil ortak bir dünyada yaşıyorlar çünkü aynı değerleri paylaşıyorlar ve aynı değer yargılarına sahipler. Fakat Imprimis bu değerlerle Bartleby’i değerlendiremiyor. Bu nedenle Bartleby’nin nasıl değerlendirileceği hakkında Imprimis diğerlerine danışıyor fakat aynı değer dünyasına sahip kimseler, farklı bir durum hakkında birbirlerine danıştıklarında, sonuçta yalnızca birbirlerini onaylamış olurlar. Sonuçta Imprimis’in her yaklaşım denemesinde Bartleby Imprimis’in tüm duygu, düşünce, inanç ve yargılarını, kısacası, değerlerini boşa çıkarıyor. Bartleby karşısında tüm değerleri üzerinden kayıp düşen Imprimis’in durumu böylece daha da kronikleşir. Imprimis’in Bartleby’ye ilk zamanlarda duyduğu melankoli zamanla “korku”ya, “acıma” ve “merhamet” duyguları da “tiksinmeye karışmaya” (Melville, 2015: 61) başlar çünkü Imprimis katlanamadığı dayanılmaz acıma duygusundan kurtulmak ister. Imprimis kendisiyle Bartleby arasında aşılmaz bir engelin olduğunu nihayet anlar: “Bedenine sadaka verebilirdim, ama bedeni değildi ona acı veren – ruhuydu acıyı çeken, ama ruhuna erişemiyordum.” (Melville, 2015: 61) İş yükü sınırlarını aşan taleplerini sürdüren Imprimis Bartleby’yi yardıma muhtaç bir kimse olarak görür ve ona karşı yaptığı zorbaca davranışlarla onu, bu düşüncesini haklı çıkarmak şeklinde, gerçekten muhtaç bir kimseye dönüştürmeye çalışır. Imprimis kendi içinde çelişen bir karar alır ve Bartleby’yi işyerinden uzaklaştırmak yoluyla bir hayırseverlik göstereceği inancıyla vicdanını rahatlatılabileceğini düşünür: “Ayrıca, [Bartleby] gideceği yere gittikten sonra, bir yardıma ihtiyacı olursa, ondan gelecek bir mektup mutlaka bir cevap alırdı.” (Melville, 2015: 62) Fakat işler tersine gider. Bartleby bir süre sonra “Yazıcılığı bıraktım,” der (Melville, 2015: 65). Bunun ardından, Imprimis Bartleby’nin varlığından “sıkıntı” duymaya başlar (Melville, 2015: 65). Bartleby’yi işyerini altı gün içinde terk etmeye zorlar. Imprimis asıl sorunu nihayet fark eder: “Asıl sorun benim onun gideceğini varsaymam değildi, onun bunu tercih edip etmeyeceğiydi. Çünkü varsayımların değil, tercihlerin adamıydı o.” (Melville, 2015: 67) Imprimis’in rahatsızlığı öyle kronikleşir ki artık yolda yürürken kulak misafiri olduğu gelip geçen insanların konuşmalarında bile kendisinden bahsedildiğini işitir olduğu bir yanılsama içine düşer: “Kendi kafamdan geçenlerle bütün Broadway’in benim heyecanımı paylaştığını, benimle aynı soruyu tartıştığını hayal edivermiştim.” (Melville, 2015: 68) Imprimis’in bu saptaması doğrudur çünkü herkes hayatın kendi tercih edeceği yönde akması beklentisi içindedir. Bartleby böylece Imprimis için onun işyerindeki “hayalet”e, “horlağa,” “acayip yaratığa,” “çekilmez karabasan”a (s. 73) “kadavraması varlığa” ve “görülmemiş felaket”e dönüşür (Melville, 2015: 69). Imprimis işine bile gidemez hâlâ gelir ve birkaç günlüğüne işini Kısaç’a bırakmak zorunda kalır. Imprimis Bartleby’den kurtulmanın son imkânını başka bir ofise taşınma düşüncesinde bulur ve öyle de yapar. Çok geçmeden eski işhanından bir avukat Imprimis’i yeni ofisinde bulur: “Orada bıraktığınız adamdan siz sorumlusunuz.” (Melville, 2015: 75) Sonunda Bartleby, kolluk kuvvetleri tarafından zorla götürülerek açık cezaevine atılır. Bartleby’i ziyarete giden Imprimis, cezaevi gardiyanına Bartleby’nin “dürüst bir insan olduğu” ve “iyi muamele hak ettiği”ni söyler (Melville, 2015: 79). Fakat Bartleby’nin uğradığı şiddetin ve cezaevinde alıkonulmasının sorumlusu Imprimis’tir.

Peki Imprimis ne yapmalıydı? Bu öykünün düşündürdüğü en temel sorulardan biri işte budur: Yapılması gereken doğru nedir? Çoğunluk neyin doğru olduğunu zaman zaman söyler. Fakat Imprimis’in durumunda olduğu gibi, her zaman doğruyu söylemezler. Bunun nedeni onların doğruyu bilmiyor olmaları değil, fakat her zaman düşünmeyi sürdürüyor olmalarıdır. Örneğin Bartleby’nin “tercih ederim” sözü diğerlerinin diline bilinçdışı bir şekilde yerleşir. Buna “disiplinsizlik” denilebilir, çünkü düşünmeyle bağı kurulmamış şey disiplin sağlamaz ve sıradan insanın ya da çoğunluğun düşünmeyle bağı yoktur. Düşünmeyle bağı yitirmiş kimselerin davranışları, Hindi, Kısaç ve Imprimis’in durumlarında görüldüğü gibi şiddetle sonuçlanan bir güç gösterisidir. İnanırları gerçek, onları sonunda şiddete vardırıır. Çoğunluk gerçeklerle yaşar

ve birbirlerini bu gerçeklere davet eder. Gerçekler hakkında konuşmaya başladıklarında ise, bu konuşma, birbirlerini zorlamaya, korkutmaya, kısaca şiddete varır. Sonunda, kendi gerçeklerini kabul etmeyen kimseyi -Bartleby'ye yaptıkları gibi- dışlayıp yalıtırlar ve öykünün sonunda olduğu gibi onun ölümüne bile neden olurlar. Fakat bu zorbalığı uygulayan kimselerde hâlâ bir parça düşünce kalmışsa, bu davranışlarının doğru bir tutum olup olmadığı hakkında bir parça kuşkuyla sessizliklerine geri dönerler. Bu bakımdan Imprimis açık sözlü davranıyor ve vicdan azabını öykünün sonuna kadar sık sık dile getiriyor.

Imprimis Bartleby gibi bir çalışana sahip olduğu için aslında şanslı biridir çünkü her türlü olumsuzluğuna rağmen Bartleby'nin tutumu Imprimis'e özel bir kimse olduğunu hissettirir: "Senin burada olduğunu bildiğim zaman, en fazla özel dünyam içinde yaşadığım zaman oluyor." (Melville, 2015: 72) Imprimis "Bartleby'ye yardımcı olmak, onu kaba muamelelerden kurtarmak için kendi görev duygum çerçevesinde de elimden geleni yapmıştım." diyor (Melville, 2015: 78). Fakat Imprimis'in yapmadığı tek şey Bartleby'nin özel hayatından uzak durmak ve onun tercihlerini dikkate almaktı.

4. Sonuc

10 Ocak 2020 tarihinde, İzmir Torbalı ilçesinde Turuncu Eğitim Kurumları'nın müfredatında felsefeye büyük bir önem veren okulun kurucusu ve müdürü Çetin Turan'ın destekleriyle ve felsefe öğretmeni Tuğba Yıldız'ın organizasyonunda gerçekleştirilen "Güz Dönemi Felsefi Kitap İncelemesi *Kâtip Bartleby*" başlıklı felsefe etkinliğinin davetlisi olarak Kemal Sunal Konferans Salonu'nda *Yazıcı Bartleby* öyküsünü felsefi bakımdan ele aldığım bir konuşma yaptım. Bu konuşmamda *Yazıcı Bartleby* öyküsünün felsefi çağdaş bir yorumunu yapmaya çalıştım. Konuşmanın çağdaş olması için, bu etkinliğe, dinleyici öğrencilerin içinde buldukları varoluş durumunu da dikkate alarak hazırlandım. Bu amaçla kendisiyle işbirliği içinde çalıştığım felsefe öğretmeni Tuğba Yıldız öğrencilerine, onların dinlemekten büyük keyif aldıkları ve onların üzerinde en büyük etkiyi oluşturan bir şarkının sözlerini yazmalarını ve içinde yaşadıkları evdeki kendi odalarının betimlemesini yapmalarını istediği bir ev ödevi verdi. Bunun sonucunda öğrenciler yüz altmış iki sayfadan oluşan toplam doksan adet şarkının sözlerini aktarmakla birlikte, aralarında yaşadıkları duvarların ve eşyaların betimlemesini yaptılar. Öğrenciler tarafından aktarılan tüm şarkıların sözlerini ve öğrencilerin içinde yaşadıkları fiziksel koşulları dikkate alarak, öğrencilerin varoluş durumlarının *Yazıcı Bartleby* öyküsünün düşündürdükleriyle ortak terimlerini belirledim ve bu terimleri *Duvarlar Arasında* başlıklı rap tarzına uygun bir şarkı yazarak bir araya getirdim. Bu şarkının bestesini müzik öğretmeni Gizem İmir yaptı ve öğrencisi İsacan Bavuk sözlerin ruhuna uygun şekilde seslendirdi. Dahası, *Duvarlar Arasında* adlı şarkı drama öğretmeni Uğur Cuntay'ın ve edebiyat öğretmeni Özgür Ozan Akıncı'nın hazırladıkları bir drama içinde sahnelendi. Bartleby bir metropol kent olan New York'ta Wall Street'te Imprimis'in "yaşamdan yoksun" (Melville, 2002: 5), tuğladan "beyaz bir duvara" bakan avukatlık bürosunda çalışıyordu ve ayrıca bir ev tutmadığı için bu büroda yaşıyordu (Melville, 2015: 41). Çağdaş dönemin kent insanı kendi yaşamının nerede geçiyor olduğuna dikkat ederse kendisini duvarlar arasında bulacaktır. Yazdığım şarkının başlığı bu nedenle *Duvarlar Arasında*. *Duvarlar Arasında* adlı şarkının sözlerine aşağıda yer veriyorum:

Duvarlar Arasında

Olay, yer, zaman, kim? /Duvarlar arasında.// Ölçtük biçtik,/ Saatler geçirdik,/ Kaldı hayaller,/ Duvarlar arasında.// Döküldük, Yıkıldık,/ Temizlik,/ Duvarlar arasında./ Sustuk ağladık, / Geçiyor içim,/ Duvarlar arasında.// Aradık arandık,/ Özgür ve tutsak,/ Tanıdıkla yabancı herkes,/ Çe-

kiyor, /Duvarlar arasında.// Öldük, dirildik, / Gömüldük, / Yaşıyoruz bak, / Duvarlar arasında.// Topla kendini, / Dağılan parçalar, / Duvarlar arasında.// Döner mevsimler ve güneş, / Yağmurlarla yıldızlar, / Bekle eser fırtına, / Duvarlar arasında.// Yaklaşırken birbirine, / Kutsal ve küfür, / Meleklerle Tanrı, / Ayrılr aşıkla sevgili, / Duvarlar arasında.// Yüreğinde sitemler, / Gözünde yaşlar, // Öyle dolarken, / Aşkla yürü sen, / Duvarlar arasında.// Nerde benim kitaplar? / Yazdığım o defterler, / İşte orda raflarda, / Yine öyle kayıplar, / Duvarlar arasında.// Durma öyle orada, / Önde misin arkada? / Böyle dümdüz aratma, / Duvarlar arasında.// Ben biraz kanadım, / İşte şimdi boyadım, / Nasıl da renk verdim, / Duvarlar arasında.// Aha şimdi eğitim, / Hep duvardan öğrendim, / Haydi konuş ağzından, / Konuş kendi ağzından, / Yankı, duvarlar arasında.// Metropolde insanı, / Ayrı ruh bedeni, / Kayıp parkta doğası, / Üstünde taç yaprağı, / Vazoda kırık çiçek, / Bak açıyor, / Duvarlar arasında.// Bitmez çıkmaz sokaklar, / Peşimde canavarlar, / Kayboluyor insanlar, / Duvarlar arasında.// Uzun uzun konuşma, / Köşelerden o sözler, / Etrafımda dönerken, / Bak değişti gramer, / Duvarlar arasında.// Gölge misin gerçek mi? / Ne varsın nede yok, / Duvarlar arasında.// Diyorlar: “Sıkıntı yok!”, / Sonra, “İkinci şans yok!” / Yoksa değil mi onlar, / Duvarlar arasında?// Zaman hem de mekân, / Sanki benim içimde, / Dönüyor dolaplar, / Duvarlar arasında.// Sundukları seçenek, / Sanki benim tercih, / Duvarlar arasında.// Çok uzağa gidemem, / Ama sana gelirim, / Duvarlar arasında.// Bak, dinle bunu, / Olsun bizim şarkımız. / Havalandır odanı, / Bir açıklıkta sen bul, / Duvarlar arasında.// Açıldık, sürüklendik, / Vuruyor kıyı kıyı, / İşte o dalgalar, / Duvarlar arasında.// Geçmiş yine gelecek, / Film devam edecek, / Sabah güneş doğacak, / Duvarlar arasında.// İşte bu canlı duvar, / Durgun bir nehir, / Akıyor Bartleby, / Duvarlar arasında.// Uyan hadi! O ışık, / Karanlıkla açıklık, / Çağırıyor Bartleby, / Duvarlar arasında.// Uyan hadi! O ışık, / Karanlıkla açıklık, / Çağırıyor Bartleby, / Duvarlar arasında.

Yazıcı Bartleby kitabının öyküsü onun düşündürdüklerinden daha kısadır. Şimdi, *Yazıcı Bartleby* öyküsü hakkındaki değerlendirmemin sonucunda vardığım birbiriyle ilgili on sekiz ayrı sonucu açıklayarak tek tek değerlendireceğim. Öyküden çıkardığım düşündürücü ilk sonucun herkesin aklına gelebileceğini sanıyorum: Çalışanlar ve patron söz konusu iş kolunda iş yükü sınırlarını aşmamaya dikkat etmelidir. Bartleby'nin “Yapmamayı tercih ederim” diye karşılık verdiği durumlar patron Imprimis'i “terslemek” olarak görülmemelidir çünkü Bartleby'nin yapmayı tercih etmediği şeyler onun sorumlu olduğu iş yükü sınırları dışındaki taleplerdir. Bartleby kendi iş yükü sınırları içinde olan işleri profesyonelce ve kusursuz yerine getirmektedir. Bartleby çalışmayı reddediyor değildir, bunun aksine, çalışma sorumluluğunu büyük bir disiplinle üstlenip, işlerini öngörülen zamandan çok daha erken tamamlamaktadır. Öykünün sonuna doğru Bartleby'ye iş yükü sınırları belli olmayan bir iş teklifi yapan patron Imprimis'e Bartleby'nin cevabı: “Hiç uymaz. Bunda tanımlı bir şey yok bence. Ben sabit kalmayı tercih ediyorum.” (Melville, 2015: 77) Imprimis'in Bartleby'den rica ettiği talepler Bartleby'nin özel hayatıyla, özgürlük alanıyla ilgilidir ve bu talepleri yapıp yapmama takdiri Bartleby'nin iradesi ve yetkisi altındadır. Bartleby bu işe başvuru yaptığında, bu işin kendi yeteneklerinin sınırlarını aşmadığını biliyordu. Bartleby kendi yeteneklerine ve sınırlarına uygun bir iş bulduğunu düşünüyordu. O ne istediğini ve ne yapması gerektiğini de biliyordu. Ancak bu öyküde ne istediğini bilmeyen kimse patron Imprimis'tir. Bartleby yapması gerekeni bilirken ve iş yükü sınırlarına riayet ederken patron Imprimis kendi verdiği işin sınırlarını her fırsatta aşyordu. Çalışma yükü sorumluluğu dışındaki ricaların işçi tarafından reddedilmesi anlaşılırdır. Fakat, çalışma hayatında patronların çoğunlukla iş alanı yükünü aşmaya meyilli olduklarını biliyoruz. İş yükünü aşan talepler, bu talepte bulunanlar için sık sık birer “zorunluluk” ve “yardım çağrısı”, bunu düşüncesizce kabul edenler için ise birer “lütuf” ve “itaat” anlamına gelir. İş yükü dışında taleplerde bulunmayı bir alışkanlık hâline getirmiş bir idareci, işyerinde kendisinin neden olduğu gruplaşmalar, ötekileştirme-

ler ve giderek bir kısım çalışanın izolasyonuna neden olur. Yönetici patron böylece, çalışanlar arasında ayırmacılık yapmış olur. Sonuç olarak işyeri çalışma huzuru bozulur. İş yükü sınırları içinde olmayan şeylerin ya da “rica”ların çalışan kimselere sürekli olarak teklif edilmesi, adil bir perspektiften bakmak bir tarafa iş kanunu açısından bakılacak olduğunda bile, bir süre sonra, çalışan kimseyi kendi işini de yapmamaya sevk edebilir. Bir kimseye, onun sorumluluğu dışında şeyler dayatılması, o kimsenin kendi sorumluluklarından da kopmasına neden olur. Gerçekte, yakından bakılacak olduğunda, Yazıcı Bartleby öyküsünde olduğu gibi, patron ya da idarecinin çalışan kimselerle olan bağlarında, çoğu zaman kendi iş sınırları çerçevesinden çıktığı görülür. Bu duruma şahit olanların dikkatinden kaçan nokta çoğunlukla şurasıdır: İdareci patron iş yükü sınırlarını aştığında bu durum bir sorun olarak görülmez fakat bir işçi kendi iş yükü sınırlarının dışına çıktığında bu bir sorun olarak görülür. Çoğunluğun sessizce onayladığı bu haksızlığı tersinden düşünenecek olursak, örneğin çalışan bir kimse patronundan on bin dolar isteyecek olsa, bu parayı patron, işçisinin ona bir tost getirmesinden daha kolay karşılayabilecek güçte olmasına rağmen, bu rica patron tarafından anlamsız, yersiz hatta küstahça bulunacaktır. Daha yakından bakacak olursak, çalışanların iş yükü sınırları belirlidir. Çalışan kimse ve patron ne yapmaları ve ne yapmamaları gerektiğini bilirler. Bu nedenle idarecinin ve çalışanın iş yükü sınırlarını aşması, çift taraflı bir anlayışsızlık ve haddini bilmeme, kısaca yozlaşma ve yolsuzluk olarak adlandırılabilir. Sonuç olarak Imprimis iş yükü sınırına riayet etmiyor. Bartleby'nin çalışma arkadaşları ve patron Imprimis işle ilgili konuları, iş dışındaki şeylere taşıyorlar. Patron, kendi talebine “Hayır!” cevabını aldığı anda, çalışan kimse üzerindeki yükü daha da ağırlaştırıyor ya da bu öyküde olduğu gibi onları çalışma hayatı dışına çıkararak pasifize ediyor. Bu hak gaspı sadece çalışma hayatında değil eğitim hayatında da görülür. Eğitim kurumlarında çok sık görülen benzer bir durumdan söz edeceğim: Bir öğretmen, öğrenci soruya gerçekten epey iyi cevap verdiğinde, ona başka sorular sormaya devam eder, ta ki onu bir köşeye sıkıştırıncaya kadar. Çalışma ve eğitim hayatında idareciler ve sorumlular kendi yetkileri altında bulunan kimseleri köşeye sıkıştırana kadar onların üzerine yürüyorlar. Karşımızdaki yeteri kadarını yapmış olsa da, ondan her zaman daha fazlasını bekliyoruz. Düşünmeden yoksun bir çalışma ve eğitim hayatının aynı olumsuz şeylerin döngüsüne takılı kaldıklarını görmekteyiz. Bu haliyle çalışma ve eğitim dünyası bir kısır döngü içinde insanı kıyıma uğratar. Bu alanların düşünmeyle bağı kopuk kaldıkça onların hayatla bir ilgisi olmayacak. Patron ve çalışanlar, öğrenci ve öğretmen en sonunda şunu söylerler: Kurtuldum! Birbirimize gereksiz yere işkence çektiriyoruz. Böylece geriye ne çalışmak, ne de eğitim kalıyor. İşin gerçekleştirilmesi ya da verilen cevap yetmiyor. Patron işçiden, müdür öğretmenden, öğretmen öğrenciden, doktor hemşireden, garson komiden her zaman daha fazlasını istiyor. Bu megalomanyak, egoist arzunun, beklentinin ve girişimin kaynağı nedir? Bu kimseler ne yapmak istiyorlar? Onların sorunu hiçbir şeyi yeterli bulmamaları ve sürekli olarak yetersizlik salgılayan bir kaynak olmalarıdır. Saptadığımız bu sorunun düşündürücü daha derin katmanları mevcut: Çalışıyoruz ya da çalıştırıyoruz fakat hâlâ birbirimizi yardıma muhtaç görüyoruz. O hâlde, neden hâlâ yeteri kadarını “alıyor” ya da “veriyor” değiliz? Bartleby bir yardım için değil gerçekten yeterli olan ve daha fazla bir şey talep etmeyeceği, dış uyarılardan uzak bir yer bulduğunu düşündüğü bir işe girmişti. Üzerinde anlaşılmalı gerekli görülen zorunlulukları yerine getiren bir kimse bunun ardından rahat bırakılsın ister. Buna neden izin verilmiyor? Kendi sınırları içinde, kendine yeterli kalmaya çalışan böyle biri neden “tuhaf” görülüyor? Bu sorunun kaynağının, çalışma hayatındaki sorumluluklarla insani beklentiler ve durumlar arasındaki sınırların birbirine karıştırılması olduğunu düşünüyorum. Çalışma şartları kurallara bağlanabilir, dahası kurallara bağlanmalıdır, öyledir de. Fakat insani durumlar kurallara bağlanamaz çünkü insani durumlar kuralla bağlandıklarında bu kural aptalca görünecektir.

İsterseniz o kuralları bir kağıda yazın ve kendi kendinize okuyun. Bunları yadırgayacağınızı ve kendinizi bir aptal gibi hissedeceğinizi göreceksiniz. Örneğin “Merhaba”, “Günaydın”, “İyi akşamlar”, “Nasılsınız?” demek, ebeveynlere saygı göstermek ve itaat etmek ya da toplu ulaşım araçlarında yaşlı bir kimse için yer vermek, görme yetisini kaybetmiş bir kimseye kılavuz olmak vb. davranışlar kurallara bağlandığında, bunu yapılacaklar listesi olarak okumak ve bunları uygulamak zorunda olduğumuz beklentisi ve dayatması aptalca görüneceklerdir. İnsani durumlar kuralla bağlandıklarında gerçekten kimin ne istediğini anlayamayız. İnsani bağlantılar kurallara dayandırıldıklarında, kurallaştırılmış bu davranışlar insanları birbirine yakınlaştırmaktan çok daha da uzaklaştıracaktır. İnsani durumlar hakkındaki kurallar bir kağıda dökülecek olsaydı bunun bir sınırının olmadığını görecektik. İnsani durumları kurallara bağlama çabası bir tarafa bırakılmalıdır çünkü insanlar ancak oldukları gibi birbirleriyle olabilirler. Bunun dışında, bir kimseyle olduğumuzu düşünemeyiz.

Bartleby’i sadece görünüşte değerlendiren bir okuyucu, Bartleby’nin ağır, aheste bir şekilde intihar ettiğini söyleyebilir. Fakat çevresindeki herkeste, kendi hayatları ve değerleri hakkında büyük bir kuşku uyandırmış ve onların hayat için biçtikleri anlamı değerden düşürmüş bir kimse olan Bartleby’nin hayatın kendisini yaşamaya değer olmaktan çıkardığını söyleyemeyiz. Bartleby yaşamını tercih ettiği doğrultuda yaşayarak kendi kendisinin efendisi ya da özgür bir insan olduğunu kanıtladı. Öykünün şu kısmı bu nedenle düşündürücüdür:

Nevaleci [Yemekçi] tombul suratını bana çevirmişti. ‘Akşam yemeği hazır. Bugün de mi yemeyecek? Yoksa yemek yemeden mi yaşıyor?’ ‘Yemek yemeden yaşıyor,’ deyip Bartleby’nin gözlerini kapadım. ‘Ha! – Uyuyor, değil mi?’ ‘Krallar ve danışmanlarla birlikte,’⁷ diye mırıldandım. (Melville, 2015a: 51)

Bartleby’nin yukarıda aktardığımız tutumu *Tevrat*’ın “Eyüp” bölümünün sorusunu yeniden gündeme getirir: “Dürüstler neden acı çeker?” Bartleby her şeye rağmen doğrularından vazgeçmiyor. Erdemli tavrını değiştirmiyor. Bildiği doğrulardan ne pahasına olursa olsun vazgeçmeyen kimsenin erdemini sergiliyor: Sabır. Bartleby’nin son sözü: “Akşam yemeği yememeyi tercih ederim” (Melville, 2015: 81), onun başkalarının gösterdiği gibi yaşamayı tercih etmediği anlamına gelir. Burada dikkat çekici olan şey şudur: Bartleby “Ölmeyi tercih ederim” ya da “Yaşamdan vazgeçmeyi tercih ederim” demiyor. Bu tutumuyla Bartleby’nin bize düşündürdüğü şey “Nasıl yaşamayı tercih edersiniz?” sorusudur.

Bartleby insan eylemlerinin niteliklerini ortaya çıkarmamıza yardımcı oluyor. Eylemleri yapıp biçimimiz, onların kendilerine özgünlüğü, biricikliği gramerde zarf olarak tanımlanır. Fakat eylemler her durumda tekil, bireysel, canlı varolan bir kimseye aittir. Böylece doğada ne kendi başına zarf, ne sıfat ne de eylem vardır. Her şey aynı renk olsaydı “renk”ten söz edemezdik. Hepimiz aynı insan olsaydık, “insan”dan söz edemezdik. Herkes aynı şeyi yapsaydı “erdem”den söz edemezdik. Bartleby dışındakilerin, patron *Imprimis* dahil, eylemlerinin belirli bir niteliği yoktur. Gramer bakımından sorgulayacak olursak, onların zarfları yoktur çünkü bu niteliklerin bağlandığı bir özneye ulaşamıyoruz. Bunun nedeni onların, varlık bakımından, gerçekte mevcut buldukları bir adreslerinin olmayışındır. Varoluş bakımından nerede bulduklarından bihaberdirler. *Imprimis* ve diğerleri Bartleby’ye baktıklarında dünyada bir yerleri olmadıklarını, bir fazlalık olduklarını görüyorlar. Sahibini bulamayan tüm mektuplar Bartleby’e gidiyor, çünkü o, dünyanın insandan kopuk bir şekilde anlamsız olduğunu gözlemliyor. Sahipsiz kalan ve aktarılmaya ve cevap verilmeye değer olan soruların, öykülerin insanı o. Bartleby sergilediği düşünceyle kendisini diğerlerinden ve eşzamanlı olarak çevresindeki kimseleri birbirlerinden ayırıyor. Bartleby bir kimseyi diğerlerinden ayıran ölçütü bize gösteriyor: Tercih.

17 “Eski Ahit, “Eyüp”, 3:14, - çn.” (Melville, 2015a: 51)

Öykünün düşündürdüğü ikinci sonuç: Kendisini gerçekleştirmek isteyen bir kimse onu kendi tercihlerinden uzaklaştıran ve diğer kimselere benzeten normalleştirme etkisinden kendisini uzak tutmaya çalışmalıdır. Etrafınızda Bartleby'nin özelliklerine parça parça da olsa sahip kişiler kesinlikle bulacaksınız. Birtakım zamanlarda kendinizi düz bir duvara bakarken yakaladığınız olmuyor mu? Size söylenen, sizden rica edilen şeyleri, zaman zaman yapmamayı tercih ettiğiniz olmuyor mu? Bu tür davranışlarınız var fakat çoğunluğu Bartleby'den ayıran şey onların bu tür davranışlarını sürekli sürdürmüyor oluşlarıdır. Tercihleri çoğunluktan ayrılmayan kimselerin bu tür davranışları süreklilik arz etmez çünkü bu tür davranışlarının normal olmadığı düşüncesi onların tercihlerini aşındırır ve kısa zaman sonra davranış bakımından “normal”e dönerler. Peki soralım: Bu “normal”e dönüşten memnun muyuz? “Normal” denilen şeye uymak insanları birbirlerine benzetir. İnsanların birbirlerini davet ettikleri en yaygın şey “normalleşme”dir. Faili meçhul etkin bir normalleştirme mekanizması işletilmektedir. “İnsan” dediğimiz şeyi genel bir çerçeveye sokup “İşte bu normal insandır.” demek normal midir? İnsanı düşündüğümüzde, onu “normal insan” dediğimiz bir modele indirgeme eğilimindeyiz. Hepimiz böylece birbirimizin tek bir insan modeline indirgenmiş olmasından memnuniyet duyuyoruz. Bu durum kuşkusuz konforlu ve herkes bu model üzerinden birbirini kendisi gibi kabul ediyor. Bu konfora “samimiyet” deniliyor. “İnsan” hakkında sahip olduğumuz mevcut yargıya bir tabela gibi sessizce bakarak “insan” sorununu çözdüğümüzü ve onun hakkında daha fazla düşünmeye gerek olmayacağını düşünüyoruz.

Üçüncü sonuç: Çoğunluktan farklı olmaktan korku duyulmamalıdır. Çoğunluktan farklılık gösteren kimselerin varlığı reddedilmektedir. Bu öyküde görüldüğü gibi insanlar birbirlerini farklılıklar nedeniyle caydırıyor, pasifize ediyor ve en sonunda ölüme terk ediyorlar. Çoğunluk farkı değil benzerlikleri anlayışla karşılar. Farklı olan bir şeyi tuhaf bulmak, kabullenememek, dahası reddetmek anlaşılabilir bir davranıştır. Fakat çoğunluğun amacı farklı anlamak değildir. Çoğunluğun fark karşısındaki tavrı onu suçlamak ve tasfiye etmeye çalışmaktır. Bizler de Bartleby’i anlamaktan çok, Imprimis başta olmak üzere, Hindi’yi, Kıskaç’ı ve Zencefil’i suçluyoruz. Haksız sayılmayız çünkü biz de onlar gibi, şeyin kendisiyle ilgilenmekten çok, onun yanında gördüğümüz, onun bu farkına neden olduğunu düşündüğümüz şeyleri bu farktan sorumlu tutup suçluyor ve mahkûm ediyoruz. Böyle bir suçlayıcı tavrıdan vazgeçip Bartleby’nin ortaya koyduğu farka odaklanmak doğru bir tutum olacaktır. Bartleby’nin hiç kimseden herhangi bir beklentisi yok. Başkasının ona yapmasını önerdiği şeyi yapmayı ya da başkasının ondan istediği gibi yaşamayı tercih etmiyor çünkü Bartleby tercihlerinden vazgeçmiyor. Yaşamı pahasına da olsa Bartleby tercih ettiği gibi yaşıyor. Bartleby’nin diğerlerinden farkının uyandırdığı soruları düşünmek faydalı olacaktır. İnsanları tercih ettikleri şeylerden neden alıkoyuyoruz? Bir kimseyi, kendi tercihinden hangi hakla alıkoymaya çalışıyoruz? Bu kimseyi tercihlerinden alıkoyarak istemediği bir hayata zorluyoruz. Bir kimseyi tercihlerinden tümüyle alıkoyabilir miyiz? Mevcut gerçeklikte insanların birbirlerini çoğunlukla tercih ettikleri gibi yaşamaktan alıkoyduklarına tanık oluyoruz. *Yazıcı Bartleby* öyküsünde olduğu gibi insanlar birbirlerini tercih etmedikleri şekilde yaşatıp, sonunda ölüme terk ediyorlar. Birbirlerini hayatta tutma tarzlarını da aynı şekilde kendi tercihlerinden birbirlerini alıkoymaya çalışarak sürdürüyorlar. Tercihlerinin peşinden giden kimsenin toplum tarafından gönderildiği yer izolasyon ve sonunda ölüm mü olmalıdır? Şu soruları tekrar tekrar sormaktan vazgeçmemeliyiz: Tercihlerinin peşinden giden insanlar neden kendi hallerine bırakılmıyorlar? Kendi tercihlerinin peşinden giden kimselere bu konuda neden izin verilmiyor?

Tercih ettiğimiz gibi mi yaşıyoruz? Cevap “Hayır” ise, neden tercih ettiğimiz gibi yaşamıyoruz? Tercih ettiği gibi yaşayamayan kimselerin mutlu olduklarını söyleyebilir miyiz? Böylece

dördüncü sonucumuza ulaşıyoruz: Tercihlerinin peşinden gitmeyen kimseler mutsuz bir hayat sürmeye mahkumdurlar. Tercih ettiği gibi yaşamayan kimselerin tercihleri yok olmuş olmuyor, aksine, gerçekleştirilmeyen tercihler, ilgili kimseyi onun hayatı boyunca takip ediyor. Tercihlerine aykırı davranmaktan kaynaklanan mutsuzluk duygusu, bu kimselerin hayatını ömür boyu gölgeliyor.

Ulaştığımız beşinci sonuç: Tercihleri yönünde hareket etmeyen çağdaş insanın bir modele indirgenmiş hasta bir özne olduğudur. Çağdaş insanın ilgi yerine heves ve abartılmış duyguları var. Sahte mutlulukları büyütüyoruz. Bu çağdaş insan neşe ve coşkusunu bir ifade modeline uyduruyor. Eylemlerimiz ve beğenilerimize ilişkin, artık, düşünceyle geliştirilebilir canlı ahlak ve beğeni yargıları değil çeşitli modeller buluyoruz.

Ulaştığımız altıncı sonuç: Başarı yetenekli olduğumuz şeyi sergilemek değil tercih ettiğimiz şeyi yapmaktır. Yaptığı şeylerin kendi seçimi olup olmadığını sorgulayan bir kimse bunun doğruluğunu anlayacaktır. Bir kimsenin yaptığı ve olduğu şeyler onun kendi tercihi değilse bu şeylerin onun gözünde bir değeri olabilir mi? Bir kimsenin yaptığı ve olduğu şeyler konusundaki sorumluluğunu kendi tercihinden başka yükleyeceği her neden inandırıcı olmayacaktır. Kendi tercihleri konusunda duyarsız kalan kimselerin kendi istekleri değil yetenekleri doğrultusunda karar verdiklerini görüyoruz. Bu kimselerin yaptıkları şeyleri onları tercih ettikleri için değil kendi yeteneklerine uygun gördükleri için yaptıklarını söyleyebiliriz. Bu eleştiri şu soruyla daha anlaşılır hâle gelebilir: Yapmayı istediğiniz şeyler için yeni yetenekler mi geliştiriyorsunuz yoksa yaptığımız şeyleri mevcut yeteneklerinize uyduğu için mi yapıyorsunuz? Yaptığınız şeyler isteklerinizi gerçekleştirmek yönünde ise buna ilgi ve tutku; yalnızca yeteneklerinize uyduğu için yaptığınız şeylere ise bir tür gösteriş ya da güç gösterisi diyebiliriz. Hayatınıza istekleriniz, tutkunuz mu yön verecek yoksa hayatınızı bir gösteri olarak mı sahneleyeceksiniz? İlkine otantik yaşamak ikincisine ise taklit ya da sahte yaşam diyebiliriz. Çağdaş dünyada eğitim ve çalışma dünyasındaki başarı ve başarısızlık kriterinin tercih değil yetenek odaklı olduğunu görüyoruz. Ne yazık ki günümüzde yurttaşların meslek seçiminde belirleyici ölçüt yapmayı tercih ettikleri şey değil, yeteneklerinin yeterli olduğu şeydir. Hayatını tercihlerinin değil yeteneğinin belirlediği bir kimse, tercihlerini unutmuş değil sadece ertelemiş olur. Böylece mutsuz insanların oluşturduğu bir çalışma hayatıyla karşılaşırız. Ertelenen tercihler gerçekleştirilmek üzere geleceğe bırakılır: “Okul bittikten sonra istediğimi yaparım.” Ya da “Emekli olduktan sonra gerçekten istediğim şeyleri yapacağım” vb. Sonuç olarak, bir kimse yetenekli olduğu şeyi değil tercih ettiği şeyi gerçekleştirmeye çalışmalıdır. Böyle bir kimse mevcut yetenekleri içinde bir asalak olarak kalmaktansa, tercih ettiği şeyi gerçekleştirmek için yeni yetenekler geliştirmeye çabalayarak hayatın kendine göre başka bir tadını yaratabilir.

Ulaştığımız yedinci sonuç ise: Tercihleri konusunda hareket etmeyen kimselerin oluşturduğu çalışma hayatı toplumu refaha götürmekten çok mevcut toplumsal huzursuzluğun ve yoksulluk şartlarının devamına hizmet ediyor. İnsanlar neden çalışıyorlar? Çalışanlar dünyayı daha iyi bir yere doğru mu götürüyorlar? İnsanlar ebeveynleri tarafından okula gönderildikleri andan itibaren, onlardan en sık duydukları cümle: “Haydi çalış!” İlerleyen yıllarda çalışan kimseler çalışmayanlara: “Bir iş bul!”, “Çalışman lazım!” diyorlar. Çalışmayan kimselerin çalışan insanlara diyeceği eminim daha çok şeyleri var. Çalışıyor olsak bile, çalışanların, en azından kendi meslektaşlarından beklentileri, çalışanların çalışmayanlardan beklentilerine kıyasla, daha az değildir. Çalışma hayatının kendi yarattığımız doğasında işler bitmez. Fakat, ortak olduğunu kabul ettiğimiz dünyanın bu hali içinde, elbirliğiyle birbirimizi bitiriyor görünüyoruz. Bakın, Bartleby çalışıyor, üstelik işini en iyi yapan o olmasına rağmen, onun etrafında bulunan kimselerin tutumu, onu kaybetmemize neden oluyor. O hâlde şunu soralım: Çalışarak var mı yok mu oluyoruz?

Sekizinci sonuç: Tercihlerini izlemeyen kimseler insani meselelere karşı duyarsızlaşmakta- lar. Çalışma hayatının hızı ve ertelenemez sorumluluğu, onun içinde yer alan kimseleri insani meselelerle ilgilenmekten alıkoyuyor. Çalışma hayatının içinde insanlar, üretimi toplumsallaş- tırmış görünüyorlar fakat bu insanlar, orada, o işi birlikte yaptıkları kimselerin, kendileri gibi tek tek başka insanlar olduklarını çoğu zaman unutupuyorlar. Böylece çalışma hayatı içinde, yapılacak birçok şey içinde, insani meselelerin söz konusu edilmesi, oradaki çalışanların kulağına bir tu- haf geliyor.

Dokuzuncu sonuç: Tercihlerinden vazgeçen kimse sahip olmakla var olmak arasında bir bağ kuramaz. İnsanın gerçekten neye ihtiyacı var? Bunu imajlara değil, kendilerine sormalılar. Var olma değil sahip olma ve tüketimin kamçılандığı bir dönemde kendilerini yine de bulabilirler ya da “Ben yokum!” demeleri daha uygun olacak. Bunu zaman zaman kendilerine söylüyorlar. Bu söz, “Ben yokum!” sesli olarak ifade edilmelidir. Bu söz hangi tonda söylenmelidir? O model ses bir playistte bulunmaz. Bu durumun bilincine varmak için “Gerçekten neye ihtiyacım var? Kendimi nasıl var edebilirim?” soruları sorulabilir.

Onuncu sonuç: Tercihleri yönünde hareket etmeyen çağdaş insan “boş zaman” a sahip ol- mayı kınanacak bir fazlalık olarak görüyor. Yapılacak birçok şey orada beklerken, insanlar bir- birlerinin boş zamana sahip olmasına tahammül edemezler. Oysa uygarlığı bilim ve sanatlar bakımından bir adım ileri taşıyan olanak “boş zaman” sahibi olmaktır.

On birinci sonuç: Bartleby gibi kendi tercihleri peşinden giden kimseler Imprimis gibi inanç sözcülerinin inandıkları değerleri boşa çıkarmaktadırlar. Felsefe tarihinde, üzerinde artık daha fazla söylenecek bir şey kalmamış ve bu nedenle kapanmış bir dosya olsa da sıradan insanı hâlâ meşgul etmeye devam ettiği için dinî inanç konusunda bu eleştiriyi yapmayı kaçınılmaz gördüm. İnsanlar, kendi yarattıkları insan üstü ve altı yaratıklarla, içimizden bir kısım kimsenin alış- lageldik olanlar dışında farklı şeyler yapmalarını tuhaf karşılıyorlar ve bu duruma tahammül edemiyorlar. Farklı bir yönden ele alarak tekrar etmek gerekirse, Bartleby kendisinden beklenen tüm işlerini profesyonelce, üstelik öngörülen zamandan çok daha önce yerine getirmiş durum- da olmasına rağmen, patron Imprimis ondan sürekli olarak ek şeyler yapmasını talep ediyor. Kendisiyle ilgili olmayan bu talepleri, Bartleby yerine getirmeli midir? Imprimis Bartleby’nin tutumunun haksız olduğunu düşünüyor fakat onu neden haksız bulduğuna ilişkin bir gerekçe ya da kanıt bulamıyor. Imprimis bir sorun olarak gördüğü bu durumu çözmek için inandığı dini değerlere başvuruyor fakat nihayetinde Imprimis’in inandığı değerlerin boşa çıktığını görüyoruz. Platon’un *Euthyphron* diyalogunda binlerce yıl önce doğruladığı gibi, tektanrılı ya da pagan fark etmez, herhangi bir dini inanca bağlı dindarlık insanlar arasındaki sorunlara bir çözüm sağlaya- maz.

On ikinci sonuç: İnsanlarda kusur olarak gördüğümüz şeyleri onlara karşı kullanarak bir menfaat gözetmemeliyiz. Yukarıda on birinci sonuçla ilgili değerlendirmelerim dinî inanç hak- kında düşünen herkesin ilk aklına gelebilecek fikirlerdir. Şimdi on ikinci sonuçta, dini inancın karanlıkta kalan başka bir yönünü açığa çıkaracağım. Imprimis dindar ya da bir inanç sözcüsü olmasına rağmen kutsaldan ve kutsal varlıklardan yoksun biridir. Dindar olup Tanrı ve melekle- rinden yoksun bir kimse olmak tuhaf bir durum. Tanrı ya da patron her zaman “Benim istediğim bir şeyler yapın!” diyor ve ekliyor: “Şimdi iki şeyden biri olacak. Ya sen bir şey yapacaksın ya da sana bir şey yapılacak.” (Melville, 2015: 77) Fakat Bartleby onun üzerine Tanrı’yla birlikte yürü- yen patronun emirlerini boşa çıkararak bir kimsedir. Tanrı’nın sözü Bartleby’e geçmiyor çünkü Bartleby bir hata yapıyor durumda olmadığını farkında. Yakından bakacak olursanız, Tanrı ve şürekası, insanlar arasındaki varlıklarını, hatalı ya da günahkâr olduklarını düşünen insanlar üzerinden sürdüren asalaklardır. Bartleby dışındaki kimselerin yaptıkları işlerde, gerçekten de

birçok hatalar, kusurlar var ve Imprimis'in onlardan iş yükü dışı ricalarda bulunması, suçlarının farkında olan kimseler tarafından bir tür kefaref olarak, olumlu karşılanıyor. Bu öyküde, Bartleby dışındaki kimseler, Imprimis dahil, nedeni kolayca anlaşılır olan bir tür suçluluk psikolojisi içindeler. Patron, çalışanlardan, onların sorumlulukları dışında kalan şeyleri istiyor ve iş yükünün gereğinden daha fazlasını yapmadıkları için onları suçluyor ve suçlanan bu kimseler, bunun nedenini sorgulamaksızın suçluluğu kabul ediyorlar. Şimdi soralım tuhaf olan hangi taraf? Bartleby mi yoksa Bartleby'nin itaatkâr meslektaşları mı? Dikkatli bir okuyucu Bartleby'nin kendi içinden bu kimselere şöyle seslendiğini duyacaktır: "Ey insanlar suçlu değilsiniz. Kendi hatalarınız üzerinde bir asalak yaşamı kurmuş olan, o yarattığınız efendilere kendinizi teslim etmeyin. Hayatı, üzerinize atılan suçu kabul etmiş bir mahkûm olarak, matem havasında yas tutarak geçirmeyin."

On üçüncü sonuç olarak: Tercihlerinin farkında olmayan kimseler sanatsal bakımdan duyarsız, felsefi bakımdan ise düşünceden yoksun hâle gelmektedir. Yaptığımız şeylerin tercihe dayanmaması duyarsız ve düşüncesiz bireylerden oluşan bir topluma neden olmaktadır. Dikkatli bakarsanız, yaptığımız şeylerin çoğu tercih etmediğimiz şeylerden oluşuyor. Boş zamana sahip olmak bir kimseye kendi tercihlerini fark etmesi için gereken olanağı sağlar. Boş zaman faaliyeti olarak görülen ve bu nedenle gereksiz görülen iki büyük eylem alanı sanat ve düşüncedir. Sanat ve düşüncenin onlarla ilgilenen kimselere sundukları ayrıcalık nedir? Sanat ve düşünce, kendileriyle karşılaşan kimselere bir tercih meselesiyle karşı karşıya olduklarını hatırlatır. Örneğin birçok şarkı ve birçok düşünce var, hangisini dinlemek ve hangisini düşünmek istersiniz? Sizin tercihiniz hangisi olacak? Beğeniler söz konusu olduğunda "tercih" denilen bir olgunun var olduğunu tartışmasız kabul ediyoruz. Birçoğu arasında bir sanat yapıtı ve birçok düşünce arasında bizi düşündürdüren bir tanesi, kesinlikle bizim tercih ettiğimiz olacaktır. Yazarlar, filozoflar ve sanatçılar, birçoğu içinden yalnızca bir kısmını tercih ederek üretiyor olmalılar. İşte, bizleri burada buluşturan *Yazıcı Bartleby* öyküsü bunun örneklerinden biri olan sanat yapıtıdır. *Yazıcı Bartleby* romanını okuyan bir kimse, bu romandan hiçbir şey anlamamış olduğunu söylese bile, bu romanın, ona, en azından, "Bir kimseyi tanıma"nın ne demek olduğunu düşündürmüş olduğunu tahmin edebilirim. Bir kimseyi tanımak demek, onun hayatı boyunca sürdürdüğü ve asla yapmaktan vazgeçmediği şey demektir. İşte bu nedenle, bugün Melville'i bir yazar olarak tanıyoruz çünkü o sürekli olarak ve her koşulda yazmayı sürdürdü. Her durumda, her koşulda yapmaktan vazgeçmeyeceğiniz ve üzerinde ısrarla direteceğiniz şeyi keşfetmeye değer değil midir?

On dördüncü sonuç: *Yazıcı Bartleby* öyküsü Platon'un mağara alegorisinin çağdaş bir versiyonu olarak okunabilir. Duvarlar insanları birbirinden ayırıyor ve aynı zamanda, kitapların sözcükler yoluyla yaptığı gibi, duvarlar, ayrı tuttukları insanları, ses kapsamı içinde bir arada tutuyor. Imprimis ses geçiren bir paravanla, Bartleby'i kendisinden ayırdığını düşündü. Fakat bir yere kapattığı kimsenin durumunu anlamaya çalışan yine de Imprimis oldu. Imprimis o paravanla gerçekte Bartleby'i değil, kendisini yalıtılmış oldu. Çağdaş insanın hayatı duvarlar arasında geçmektedir. Bartleby duvarların arasında bir heykel gibi duruyor ve orada devleşip, tanrılaşıyor. İnsan en kapalı yerde de kendi kutsalını inşa edebiliyor. Bartleby bir kimsenin dört duvar arasında da kendisini var edebileceğini kanıtıyor. Imprimis'in bu ayırma ve sonunda yalıtma eylemi de böylece boşa çıktı. Bu durum şu soruyu düşündürüyor: Diğer kimseleri kendimizden ve kendimizi diğer kimselerden ayırabilmenin doğru biçimi nedir?

On beşinci sonuç olarak, patronlar, ebeveynler ve tanrılar insanları kendi taraflarında tutmak isteyebilirler fakat onların yapmak istediklerine ve tercihlerine müdahale etmeleri değerler bakımından her zaman yıkımla sonuçlanmıştır. İnsanların sizin istediklerinizi tercih etmemesine karşı çıkmayın. Örneğin ebeveynlerin kendi evlatlarının tercihlerine çoğunlukla karşı çıktık-

ları bilinen bir tablodur. Bunun nedeni ebeveynlerin evlatlarının tercihlerinin, kendi istekleriyle uyumu beklenmesidir. Kutsal kitaplarda bile insanlar her zaman Tanrı'nın ve meleklerinin beklentilerine aykırı davranmışlar ve kendi tercihleri yönünde giderek onları şaşırtmışlardır. Tanrılar, kutsal olduğuna inanılan kitaplarda, insanları yine insanlara şikâyet ederler. Bu her zaman böyle olmuştur çünkü tanrılar hiçbir dinde insanlarla doğrudan teması geçememişler, bir insana ulaşmak için başka bir insana ihtiyaç duymuşlardır. Gördüğümüz gibi tercihler söz konusu olduğunda insanların karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz. İnsanın tuhaf, gizemli bir varlık olmasının kaynağı işte burada yatıyor. İnsanı yaratabilirsiniz fakat onun neyi tercih edeceğini bilemezsiniz. Bir anne evladının sevgi hayatına bakıp şunu diyebilir: "Onu ben doğurdum fakat yüreğini değil." İstekler, aynı kimselerde dahi çatışabilirken kendimizi ve başkalarını birtakım beklentileri gerçekleştirmeye zorlayamayız.

On altıncı sonuç: Minimum ölçüde bile olsa eylemlerimizin başkaları üzerinde dönüştürücü etkisi vardır. Bir kimseyi bizim ona ve onun bize yaptıkları değiştirir. Kendi kendimize, yalnızca bir düşünceyle değişebiliriz. Örneğin düşünsel faaliyetler olan okumak ve ilgimizi çeken bir şey hakkında yazmaya çalışmak bir kimseyi kendi kendine değiştirebilir. Buna rağmen düşünceyle değişmek güven verici değildir. Değişimin en güvenilir şekli eylemler yoluyla olaylar içinde yaşanandır. Bartleby sabit tutumuyla, bir şey yapmamayı tercih eden minimum eylemiyle diğerlerini değiştiriyor.

On yedinci sonuç olarak, "tanıma"yla ilgili erdem, başkaları tarafından tanınmak değil kendini tanımaktır. Bu durum postmodern dönemin bir özelliğidir. İnsanlar eskiden kendilerini tanımaya çalışırlardı ve bu bir erdemdi. Tapınaklarına, bu erdemi ifade eden sözcükleri yazdılar. Örneğin Delfi'deki Apollon Tapınağı'nın üzerinde yazan "Kendini bil!" sözü. Bugün, Bartleby'nin içinde yaşadığı çağdaş dönemde "tanımak" sözü bir çıkar meselesi hâline getirildi çünkü insanlar kendilerini tanımak değil, başkaları tarafından tanınmak, ünlü olmak istiyorlar. Ünlü demek, parçalara ayrıldıkça içinde yayıldığı kimselerin eylem gücünü zayıflatan, caydırıcı bir modeldir çünkü bir modele hayranlık duyan kitle sayısı çoğaldıkça, bu kitleyi oluşturan kimselerin eylem gücü azalır. Şunu sorabiliriz: Başkaları tarafından tanınmak istemek bir erdem midir? Sıradan insan hayranlık duyduğu bir ünlünün ya da modelin etkisi altında, birkaç hamlede yok olur. Bu insanlar kendilerini o kadar bölüyorlar ki tanınacak bir şey ortada kalmamış görünür. Bir model, kitleyi içine emerek eriten bir enerji merkezi olarak çalışır. Bartleby böyle yok edici bir mekanizmayı reddediyor ve bunun dışında kalmaya çalışarak alternatif bir yaşam olanağına işaret ediyor.

On sekizinci ve sonuncu sonuç olarak, yapmayı ve yapmamayı tercih ettiğiniz şeylerle ilgili düşünceniz açık olmalıdır çünkü aynı yerde bulunmalarına rağmen insanları farklı dünyalarda yaşatan şey onların tercihleridir. Bartleby "Yapmamayı tercih ederim." derken bizi tembellek övgüsüne sevk etmiyor. Bunun aksine, gerçekten yapmaya değer bulabileceğimiz şey hakkında bizi düşündürüyor. Bartleby'nin bize düşündürdüğü şey nihai olarak işte bu sorudur: Senin için yapmaya değer olan nedir?

Kaynaklar

- Aiskhülos (2012). *Tebai'ye karşı yediler*. çev. Yılmaz Onay, Ankara: Mitos Boyut Yayınları.
- Cicero, M. T. (2012). *De natura deorum, tanrıların doğası*. çev. Çiğdem Menzilioğlu, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Epiktetos (1989). *Düşünceler ve sohbetler*. çev. Burhan Toprak, İstanbul: MEB.
- Epiktetos (2019). *Enkheiridion*. çev. C. Cengiz Çevik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Euripides (2018). *Yakarıncılar*. çev. Sema Sandalcı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kant, I. (1965). *Critique of pure reason*. çev. Norman Kemp Smith, NewYork: St Martin's Press.
- Laertios, D. (2010). *Ünlü filozofların yaşamları ve öğretileri*. çev. Candan Şentuna, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Melville, H. (2002). *Bartleby, The Scrivener, A Story of Wall-Street*. İçinde: *Melville's short novels*. Selected and edited by Dan Mccall. New York: W. W. Norton & Company.
- Melville, H. (2015). *Yazıcı Bartleby, Bir Wall Street Öyküsü, Bartleby, the Scrivener, A Story of Wall Street*. çev. Murat Belge, Wyn Kelley'nin Önsöz'ü ve Murat Belge'nin Sonsöz'üyle, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Melville, H. (2015a). *Kâtip Bartleby & Benito Cereno*. çev. Alkım Doğan, İstanbul: İthaki Yayınları.